סדר התפילה · הגדה · מפרשים

שבלי הלקט על הגדה של פסח

רבנו צדקיה הרופא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שבלי הלקט על הגדה של פסח

רבנו צדקיה הרופא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שבלי-הלקט-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־22 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

קדש 4
פסקה ב 4
מגיד 8
הא לחמא עניא 8
מה נשתנה 10
עבדים היינו 11
מעשה שהיה בבני ברק 11
כנגד ארבעה בנים 12
יכול מראש חודש 16
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו 16
ארמי אבד אבי 19
עשר המכות 24
דיינו 26
פסח מצה ומרור 29
חצי הלל 30
כוס שניה 33
מוציא מצה 33
פסקה ב 33
כורך 35
פסקה ב 35
פסקה ג 35
צפון 35
פסקה ב 35

קדש

פסקה ב

כוס הראשון מוזגין כוס של יין ואומרים עליו קידוש היום וזה סדרו של קידוש. מברך תחלה בורא פרי הגפן ואחר כך מברך אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו וכו' ושהחיינו. שכך שנינו דברים שבין בית שמאי ובית הלל בסעודה בית שמאי אומ' מברך על היום ואחר כך מברך על היין שהיום גורם אל היין שיבא וכבר קידש היום ועדיין היין לא בא. ובית הלל אומ' מברך על היין ואח"כ מברך על היום שהיין גורם לקדושה שתיאמר דבר אחר תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. וקיימא לן דהלכה כבית הלל. ואל תתמה על מה שאין אנו מברכין שעשה נסים בלילי הפסח שהרי מסדר והולך בסוף ההגדה למי שעשה לנו ולאבותינו את כל האותות והמופתים והנסים האלו כן כתב רבינו שלמה זצ"ל. ואם חל ליל שמורים בלילי שבת מתחיל ויכולו השמים כסדר לילי שבת ומברך בורא פרי הגפן ואומר אשר בחר בנו וכולל של שבת עם קידוש היום וחותם מקדש השבת וישראל והזמנים. ואע"ג דקי"ל דאין חותמין בשתים הא איתמר עלה בגמרא חוץ מזו. ואחר כך מברך שהחיינו ואם חל ליל שמורים במוצאי שבת מברך יקנה"ז סימן. יין. קידוש. נר. הבדלה. זמן. דהכי איתוקמא בפרק ערבי פסחים. מאי הוה עלה אביי אמר יקנה"ז רבא אמר יקנה"ז והלכתא כרבא יין קידוש מברך כשאר ימים נר כסדר מוצאי שבת הבדלה המבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לגוים בין יום השביעי (הגדול והקדוש) לששת ימי המעשה ובין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום השביעי הגדול והקדוש ששת ימי המעשה הבדלת וקדשת וחותם [בא"י] המבדיל בין קודש לקודש והכי איתוקמא בפרק קמא דחולין בסופו. ומה שאומרין ובין קדושת שבת לקדושת יום טוב ואת יום השביעי הגדול והקדוש ששת ימי המעשה הבדלת וקדשת משום דבעינן מעין פתיחה סמוך לחתימה ואמרי לה מעין חתימה ופסק רבינו שלמה זצ"ל דעבדינן כתרווייהו וכתב רבינו שלמה זצ"ל במוצאי שבת ליום טוב אין מברכין על הבשמים גזירה שמא יקטום ועוד שלא אבדה נשמה יתירה של שבת ועוד מצאתי בשם רבינו יצחק מדנפי"ר זצ"ל ששאלתי לר' כשאירע פסח במוצאי שבת מפני מה אין מברכין על הבשמים ואמר לי גזרה שמא יקטום ונראה לי שהוא עיקר כי טעם הבשמים שאנו מברכין במוצאי שבת מפני נשמה יתירה שנאבדה ממנו ונפשו של אדם דקה שכך דרשו רבותינו ז"ל שבת וינפש כיון ששבת ווי אבדה נפש וזהו בחול אבל עתה מפני שמחת יום טוב אינו מרגיש באיבוד נפשו. ובמוצאי יו"ט לחול אין מברכין על הבשמים לפי שאין נפש יתירה ביום טוב. ובשם הרב ר' יאיר בן הרב ר' מאיר זצ"ל מצאתי יום

טוב שחל להיות במוצאי שבת מברך יקנה"ז ויש שמצריכין בשמים ובשם רבינו גרשום זצ"ל שמעתי שמצריך בשמים כשחל יום טוב במוצאי שבת ואע"ג דבגמרא שלנו אינו מצריך בשמים מיהו בירושלמי אמר יום טוב שחל להיות אחר השבת [מברך] יקבנה"ז ובכל מקום שיש נר יש בשמים ויש שאין מברכין על הבשמים ביום טוב שחל להיות אחר השבת וטעמם שמא יקטום ולא נהירא דהא אמרינן ביום טוב קוטמו ומריח בו אלמא לא חיישינן אם יקטום עכ"ל. ושמא המפרשים גזירה שמא יקטום מפרשים שמא יקטום המחובר ולפי טעמו של רבינו יצחק בר' יהודה זצ"ל שמצריך בשמים במוצאי שבת מפני שמסריח אור של גיהנם ששבת כל היום ולא הסריח ובמוצאי שבת מתחיל ומסריח א"כ במוצאי שבת ליום טוב אין מצריך בשמים שגם יום טוב שובת אור של גיהנם ואינו מסריח ואם תאמר א"כ נברך על הבשמים במוצאי יום טוב יש לומר כיון שאין מברכין על האור אין מברכין על הבשמים הואיל והבשמים מחמת האור הן באין תדע שהרי במוצאי יום הכיפורים נהגו לברך על הבשמים כמו שמברכין על האור וכן תירץ אחי ר' בנימין נר"ו:

וצריכין לשתות כל ארבעה כוסות בהסיבה דאיתמר מצה צריכה הסיבה מרור אינו צריך הסיבה יין צריך הסיבה אמרי לה תרי כסי קמאי בעי הסיבה דההוא שעתא הויא לה חירות בתראי לא בעי הסיבה מאי דהוה הוה ואמרי לה תרי כסי קמאי לא בעי הסיבה דאכתי עבדים קאמרי' בתראי בעי הסיבה דהוה ליה חירות והשתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי כולהו בעי הסיבה ואין הסיבה אלא הסיבת שמאל אבל הסיבת ימין אינה חשובה הסיבה וכן פרקדן לאו שמיה הסיבה ויש בהן סכנה שמא יקדים קנה לושט ופתרון פרקדן יש מפרשין אותו שוכב על מתניו ופניו למעלה ודייקי בר קדל ששוכב על עורפו. ויש מפרשים ששוכב על פניו ומתניו למעלה ודייקי בר קידה ואחי ר' בנימין נר"ו כתב דהאי דאמרינן שמא יקדים קנה לווושט אהסיבת ימין [נמי] קאי ולא אפרקדן [בלחוד וכן פי' רבינו שלמה זצ"ל] והכי משמע בגמרא דתני לי' בתר הסיבת ימין והטעם לפי שדרך ההסיבה להסיב על גבי המטות המוצעות על גבי קרקע אצל השלחן ומטין ושוכבין על צדו ולפיכך הסיבת שמאל הוא עיקר ההסיבה שידו הימנית הקרובה לפה הוא למעלה ואפשר לו להוליכה לו על השלחן ולהביאה בפיו בלא סכנה אבל אם היה מסיב בצד ימין כיון שידו הימנית מלמטה שהוא שוכב ומסיב עליה אי אפשר לו להביאה לפיו ולהוליכה על השולחן אלא אם כן זוקף את עצמו ועוקם את הראש ושמא יקדים קנה לווושט ויבא לידי סכנה. ומכאן יש להוכיח שהאיטר שאינו שולט בידו הימנית או מי שהיתה ידו הימנית גדומה או שהי' בהן מומין ואי אפשר לו להביאה לפיו שידו

השמאלית החשובה ימין שלו שהוא צריך להסב מצד ימין של כל אדם שהיא חשובה שמאל שלו שהרי איפשר לו להביאה אל פיו:

ואחד אנשים ואחד נשים צריכין הסיבה ואשה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה ואם היא אשה חשובה צריכה הסיבה בן אצל אביו צריך הסיבה תלמיד אצל רבו המלמדו תורה אינו צריך הסיבה ואם מלמדו אומנות צריך הסיבה וכן השמש צריך הסיבה. ואם נטלו ידיהן קודם קידוש אין קידוש מפסיק לנטילת ידים כאשר הקדמתי למעלה בערוגת שבת הלכה ע' ואם לא נטלו ידיהן קודם קידוש נוטלין ידיהן ומברכין על נטילת ידים שהרי צריך לו לטבל בירקות והקשה רבינו ישעיה זצ"ל על זה דהא קיימא לן הנוטל ידיו לפירות אינו אלא מגסי הרוח ותירץ לפי שצריך לטבול במשקין לפיכך צריך נטילת ידים דאמר ר' אליעזר אמר ר' אושעיא כל שטיבולו במשקין צריך נטילת ידים מאי טעמא חכמים גזרו טומאה על הידים להיות שניות ומטמאין את המשקין להיות תחילה שהמשקה הוא עלול לקבל טומאה שהרי הוא מכשיר את אחרים לקבל טומאה על כן אנו נוטלין ידנו בטיבול ראשון:

מביאין (סל) [כלי] או קערה ובתוכו שלש או שנים מצות הן נקראים שמורים לפי שצריכין שימור לשם מצה משעת קצירה כמו שפירשנו למעלה. וירקות כגון כרפס הוא אפייה או צורפולייה או פיטרוסינדלו או גרגר או (של) [כל] מין ירק שדרכו להיאכל חי ומבושל שהן ראויין לטיבול ראשון ועוד יש שם מין שני של ירק הראויין לטיבול שני כדתנן אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת בעולשין בתמכה בחרחבינה ובמרור ויוצאין בקלח שלהן בין לחין בין יבישין אבל בעלין שלהם אין יוצאין אלא בלחין אבל לא ביבישין פי' רבינו שלמה זצ"ל חזרת לטוגה עולשין קריספינייו תמכה מרובייה חרחבינה סיב הנכרך סביב הדקל ודיליא מרור אמירפוייל ואחי ר' בנימין פירש עולשין מפרש בגמרא הינדיבי והוא כעין מרור וערית הנקרא אסכרולא ושמה בלשון יון ובלע"ז גרמטיקא אינדיביאה ובלשון ישמעאל הינדבי. ועוד יש שם שני תבשילין ואפי' סילקא וארזא ואפי' דג וביצה שעליו ופי' רבינו שלמה ביצה שמעורה עמו בתבשיל שאם תאמר ביצה אחרת מאי אפי' ועוד יש שם חרוסת אייגרוס בלע"ז שהיא עשויה ממיני ירקות כתושין ופרחי אילן ותבלין. וצריך לקהוייה [במיני קיוהי כגון תפוחים חמוצים] זכר לתפוח על שם תחת התפוח עוררתיך וצריך לסומכה על שם הטיט ויש משימין בה מעט חומר או גרידת לבינה זכר לטיט. ועוד יש שם תבלין זכר לתבן כגון קנמון ושבולת נרד ועוד יש שם שני מיני בשר אפי' ממין אחד כגון האחד צלי ואחד מבושל אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה ועוד יש שם קלייות ואגוזים ומיני מגדים ופירות לשדל בהן את

התינוקות כדי להפיג שינה מעליהן כדי שיראו השינוי וישאלו ועוד יש שם לפי סידורו של רב עמרם גאון זצ"ל דג וביצה ביצה משום זיז ודג משום לוייתן. נוטל הבקי (פרדס) [הכרפס] או שאר מיני ירקות שהן לטיבול ראשון ומברך בורא פרי האדמה ומטבל בחרוסת ומשקעו שם יפה [יפה] ואוכלין אותו בלא הסיבה ופי' רבינו ישעיה זצ"ל ירק זה אינו בא לחובה אלא לפטור את המרור מברכת בורא פרי האדמה בטיבול שני שהרי אנו צריכין בשני טיבולין כדי לעשות שינוי מפני התינוקות כדי שיבינו וישאלו. בטיבול שני מברך על אכילת מרור בלבד ואם אין לו שני מיני ירק אלא מרור בלבד הרי הוא מברך עליו בטיבול ראשון בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ובטיבול שני אוכל ממנו בלא ברכה כרב חסדא דאמר לאחר שמילא כריסו ממנו חוזר ומברך וכתב ר' אביגדור נר"ו לר' בנימין אחי נר"ו בשם רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל כי יש לברך בורא נפשות רבות לאחר טיבול ראשון אם אוכל מן הירק כזית וטעמא משום דסבירא ליה דאין טיבול ראשון פוטר טיבול שני מברכת בורא פרי האדמה (וכתיבתו) [וסברתו] כתובה לפנינו. אחר טיבול ראשון נוטל הבקי אחד מן המצות הנקראת שמורים ובוצע אותה לשנים ומניח חצי בקערה עם השלימות וחצייה כורך אותה בקצת המפה [וכתב בעל] עשרת הדברות על שם צרורות בשמלותם על שכמם ומניחה עד לאחר סעודתו לאוכלה על השובע זכר לפסח דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו והיא הנקראת אפיקומן. מוזגין כוס שני ונוטל כל אחד ואחד כוסו בימינו והקערה או הסל בשמאלו שבהם כל הדברים הראוין להיות שם כמו שהזכרנו למעלה ומגביהין את הקערה ואומרים פה אחד בהלל ובשיר [ובנחת] הא לחמא עניא כו' שכן מצינו באבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על אכילת מצה שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב וכו' והקוראין את ההגדה צריכין שיהו שלשה לפי מה שמצינו במדרש שוחר טוב כדי שיאמר האחד לחבירו הודו לה' כי טוב והרב ר' אביגדור כהן צדק נר"ו השיב דלא סמכינן על דברי השוחר טוב היכא דלא איפשר וכבר כתבתי לשונו למעלה בערוגת ראש חדש הלכה קע"ד. ומה שמגביהין הקערה כדי שיראו התינוקת את השינוי וישאלו לפי שמצוה לפתוח להם פתח לשאלה כדכתיב והגדת לבנך ביום ההוא לאמר וכו' ובכל לשון ובכל ענין ששואל ואומר מה זה נפטרין מלומר מה נשתנה כדאמרי' התם אביי הוה יתיב קמיה (דרבא) [דרבה] חזא דקא מגביה פתורא אמר להן מה אכלינן דקא מעקרייהו פתורא אמר ליה פטרתן ממימר מה נשתנה. באגדה מנין כשקוראין באגדה נוטל כל אחד ואחד כוסו בידו לפי מה שמצינו באגדה מנין שאין אומרין שירה אלא על היין שנאמר ותאמר אליהם הגפן החדלתי את

תירושי המשמח אלהים ואנשים אם אנשים משמח דשתו ליה אלהים במה משמח הוי אומר בשירה:

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ג

הא לחמא עניא. למה נקראת מצה לחם עוני כדתניא לחם עוני שעונין עליו דברים פי' קריאת ההגדה והלל על אכילתו. ד"א מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה פי' שבוצעין המוציא בפרוסה כאשר נפרש לפנינו ד"א מה עני הוא מסיק [את התנור או את הכירה] ואשתו אופה אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה פי' דרך העני שאין לו [לעני שפחות ועבדים] לעבדו להיות הוא בעצמו מסיק ואשתו אופה אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה אפי' העשיר שלא יבא לידי חימוץ עד כאן לשון הברייתא ויש מפרשין למה נקרא לחם עוני לפי שאין לשין אותו אלא כשיעור קרבן עני דהיינו עומר שהיא עשירית האיפה הבאה בדלי דלות כמפורש בפרשת ויקרא בקרבן עולה ויורד לענין שבועת בטוי:

כל דכפין יתיה ויכול. רבינו ישעיה זצ"ל מפרש לפי שחובת כל אדם לוכל מצה בליל ראשון של פסח [כמו שכתוב בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה] על כן מזמנין את מי שאין לו [מצה]. וכי כל אדם פותח פתחו בלילי פסח ואומר כל מי שרעב יבא ויאכל עמי אתמהא אלא כך אנו אומרים כל אדם ירעיב עצמו בערב הפסח מחמש שעות ולמעלה כדי שיתאוה לאכול מצה מהא דרבא הוה שתי חמרא טובא במעלי יומא דפיסחא כי היכי דגריר ליביה:

כל דצריך ייתי ויפסח. רבינו ישעיה זצ"ל כתב דלא גרסי' ליה [לפי] שאין לנו פסח עתה ואפי' אם היה לנו פסח עתה לא היינו מזמנין אותם שאין הפסח נאכל אלא למנוייו כשהוא חי כמו שדרשו חכמים מהיות משה מחיותיה דשה רשאין לפחות ולהוסיף אבל לאחר שנשחט לא ועל כן לא גרסי' ליה:

ואחי ר' בנימין נר"ו כתב דאין חשש לסלקו ליה ואע"פ שאין עתה זמן פסח לשון ההגדה מסודרת על יסוד הפסוקין כדכתיב בתחילת הענין ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו וגו' שהיו מזמנין זה לזה לפסוח יחד וכן משמעו כל מי שאין לו פסח יבא וימנה על שלי ובודאי קודם שחיטת הפסח קאמרי ליה וקבעוהו בהגדה לזכר בעלמא ואל תתמה שהרי שנינו רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרור כו' וכי יש

לנו פסח עתה אלא לזכר בעלמא. וגדולה מזאת שהרי אנו עושין מעשה זכר לפסח כהלל שהיה כורכן ואוכלן יחד על שם הכתוב על מצות ומרורים יאכלוהו ועוד אפיקומן שאנו אוכלין במקום פסח והרי אנו משימים בקערה שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה א"כ ראוי והגון לאומרו לידע לזכר מה אנו עושין כל זה. ועוד יש לומר שיש בבבא הזאת פסח מצה ומרור מצה הא לחמא עניא די. מרור כל דכפין ייתי ויכול כמה דתימא נפש רעבה כל מר מתוק. פסח כל דצריך ייתי ויפסח ועליהם נאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה וגו' כאשר מפרש בהגדה לפנינו בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.

ויש מפרשים כל דצריך ייתי ויפסח שהכל ראוין שיהיו עניים אצל הפסח שלא יאמר יחיד הואיל ואני עשיר אלך ואקנה פסח לעצמי ואכלנו לבדי שנאמר משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם וגו':

הא שתא הכא לשתא דאתיא בארעא דישראל בני חורין. יש מפרשין ואחרי שהזכרנו ענין פסח צריכין אנו להזכיר דברי נחמות להרחיב לב אומרין ההגדה כלומר אע"פ שאנו עתה בגלות ובעבדות ואין אנו יכולין לעשות פסח כראוי כבר הבטיחנו המקום להוציאנו מעבדות לחרות מן הגלות הזה להושיבנו בא"י כבראשונה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו לקיים לנו הבטחתו בשנה הזאת שנעשה פסח של שנה הבאה בירושלים:

יש מפרשים למה אומר בבא זאת בלשון ארמית לפי שבירושלים היו מספרים בארמית לשון שמחה. טעם אחר מפני המזיקין כדי שלא ירגישו המזיקין כי הם מספרים בלשון קודש ושומעין מה שאנו אומרין כל מי שהוא רעב יבא ויאכל והיו מקבצין כולן ומקלקלין את הסעודה והיו עושין היזק ע"כ נהגו לאומרו בלשון ארמית שלא יבינו מה שאנו אומרים שכך מצינו ששה דברים נאמרו במזיקין שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבני אדם מדברים בלשון הקודש כמלאכי השרת ואילו היינו אומרים בלשון הקודש היו מבינים. ומורי הרב ר' בנימין נר"ו הקשה הרי כבר נאמר ליל שמורים לילה המשומר מן המזיקין ומורי הרב ר' יהודה אחי שני נר"ו פירש מה שאומרים אותו בלשון ארמית לפי שהוא היה הלעז שלהם שהרי בבבל ניתקן ואומרים אותו בלעז כדי להבין הנשים והתינוקת לקיים מצות והגדת לבנך וגו' בעבור זו כמו שמפורש לפנינו בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך לעשות להם פתח כדי שישאלו ויפטר מלומר מה נשתנה:

ואחי ר' בנימין נר"ו פי' מה טעם אומרים אותו בלשון ארמית שדרשו רבותינו ז"ל במדרש איכה גלתה יהודה מעוני לא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח שנאמר גלתה יהודה מעוני כמה דאת אמר מצות לחם עוני לכך נהגו לאומרו בלשון ארמית כדי לגלות החטא

לבניהם שיהיו נזהרים בו וזהו פירושו זהו הלחם שיש בו סימן לחירות וגאולה שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים ואם חטאו בו אבותינו וגרם להם גלות הרי אנחנו נזהרים ונשמרים בו ועל כן אומרים כל דכפין ייתי ויכול להזכיר ולהודיע לכל שהרי אוכלין לחמם מצה ולכך מסיימין הא שתא הכא כלומר אע"פ שעונותינו גרם לנו גלות יהי רצון מלפניך להביא גאולתינו שהרי אין בידינו עון זה לעכב. ויש מסיימין הבבא הזאת בלשון הקודש ואומרים לשנה הבאה בארץ ישראל בני חורין. וטעם שלהם כיון שמסיימין דרך בקשה שאנו מבקשים מלפני המקום שישחררנו ויוציאנו מעבדות לחירות לימות המשיח ועל כן אנו מצריכין לאומרו בלשון שיבינו בו המלאכים כההיא דאמרינן לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית לפי שאין מלאכי השרת נזקקין לו:

מה נשתנה

פסקה ב

מה נשתנה הלילה הזה. פירש רבינו ישעיה זצ"ל זה נתקן עבור מי שאין לו מי שישאל שאילו היה לו בן [חכם] שהיה שואל לא היו צריכין לאומרו. כי הא דאביי הוה יתיב קמיה (דרבא) [דרבה] חזא דקא מגביה פתורא פי' שהיו עוקרין את השלחן אמר אטו מי אכלינן שאתה עוקר את השלחן מלפנינו אמר ליה (רבא) [רבה] פטרתן מלומר מה נשתנה אבל במקום שאין לו מי שישאל חייבין לשאול זה את זה. ואפי' שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות הפסח:

שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפי' פעם אחת. כלשון הזה איתוקמא בגמרא ואכילת ירק קרי טיבול על שם שדרכו ליאכול על ידי טיבול חומץ או חרוסת וציר:

והלילה הזה שתי פעמים. טיבול ראשון וטיבול שני וטיבול ראשון אינו חובה אלא כדי שישאלו התינוקת ויאמרו בכל לילה אנו אוכלין הירקות בתוך הסעודה ועכשיו לפני הסעודה:

והלילה הזה כולנו מסובין. (שהם) [שהרי] גם השמש צריך להסב ובן לפני אביו ואשה [חשובה] אצל בעלה והוא דבר תימה שהוא דרך חירות ושררה. כתב אחי ר' בנימין נר"ו שאילת מה נשתנה סדורה על יסוד הפסוק והגדת לבנך וגו' ובעבור זה כמו שמפורש בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך והנה הוא שואל על המרור כמו שאמר אנו אוכלין שאר ירקות וכן שואל על המצה כמו שאמר והלילה הזה כולו מצה ובזמן שבית המקדש קיים שואל על פסח שאומרים בכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל והלילה הזה כולו צלי אך עתה אין מקום לשאילה זו ועוד שואל על ההסיבה הצריכה לכל אלו השאילות ועליה משיבין תחילה שאומרים עבדים היינו

לפרעה במצרים כו' היא תשובת ההסיבה לבד שיצאנו מעבדות לחירות וההסיבה היא סימן לבני חורין ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות משיבין עליה תחלת ותשובת השאלות האחרות בסוף הגדה רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים. ומפרש והולך פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים על שום מה וכן למצה וכן למרור. תדע לך שהיא כן כדאמרינן התם אמר ליה רב נחמן לדראי עבדיה עבדא דשבקיה מריה לבר חורין ויהיב ליה דהבא וכספא מאי בעי למיעבד ליה אמר ליה צריך לאודייה ליה ולשבחיה אמר ליה פטרתן ממימר מה נשתנה:

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה במצרים. היא תשובת מה נשתנה כמו שפירשנו. והיה תשובת הבן החכם בפרשת ואתחנן ואם תאמר מאי דהוה הוה ומה לנו לספר כזה עתה לכך מסיים ואומר שאילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים. וכו'. ואותנו הוציא משם:

ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כו' מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. כדאמרינן אפילו שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח שואלין זה את זה כדי לקיים מצות והגדת והנה מביא ראיה הלכה למעשה:

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

[**מעשה**] **ברבי אליעזר ור' יהושע ור' אלעזר וכו' שהיו מסובין בבני ברק**. שם מקום מנחלת בנימין בספר יהושע:

הגיע זמן קרית שמע של שחרית. פירש אחי ר' בנימין נר"ו בא להודיענו שאילמלא קרית שמע שהיא מצוה עוברת לא היו נמנעין מלספר [ביציאת מצרים]:

פסקה ב

אמר (לו) [**להם**] **ר' אליעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה**. יש מפרשין כבן שבעים ולא בן שבעים לפי שקפצה עליו זקנה ביום שנתמנה נשיא. כדאיתא בברכות אהדרי ליה תמניסרו דרי חיוריתא ובו ביום דרש בן זומא:

ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילה. [פירש] רבינו אפרים קלעי זצ"ל לא נצחתי לחכמים שיודו לדברי כדאמרן בכמה דוכתי בהא זכנהו פלוני לרבנן שנצחם בראיותיו שהיו מדלגים פרשת ציצית של קריאת שמע של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום

כדכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה כדאמרן בברכות שהיו מדלגין ואומרין דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת ואמונה כו' וכן פי' רבינו ישעיה זצ"ל לא זכיתי שתאמר יציאת [מצרים] בלילות שהייתי סבור אין מצותה אלא ביום עד ששמעתי דרשת בן זומא מיכן ואילך ניתקן לאומרו ולהזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה ביום באמת ויציב ובערב באמת ואמונה ואם תאמר וכי ר' אליעזר לא היה מתפלל קודם לכן תפילת ערבית ומזכיר בו יציאת מצרים ויש לומר מדלג היה ואפי' בק"ש היה מדלג פרשת ציצית דכתיב וראיתם אותו פרט לכסות לילה ובלילה אינה חובת ציצית. ועוד כי בפרשת ציצית אינו כתוב בשכבך ובקומך וכל כך היה מדלג עד ששמע דרשת בן זומא וקבעם חובה:

ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות. שהיה לו לומר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים (כל) ימי חייך וחכמים שהיו חולקין עם בן זומא היו דורשין ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא את ימות המשיח כדאמרן לא שתעקר [יציאת מצרים] ממקומה אלא שיהא שיעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים תפילה לה:

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום ברוך הוא. פי' להקב"ה קרי מקום שהוא מקומו של עולמו ואין עולמו מקומו. [כדאיתא] בתנחומא הנה מקום אתי הנה אני במקום פלוני לא נאמר אלא הנה מקום אתי שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו:

ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא. יש מפרשין לפי שרצו לדרוש מקראות הללו הכתובים ארבעה בנים מתחיל בברכות התורה וכן פירש רבינו ישעיה זצ"ל התחלת הדרשה היא ומברך תחלה ואח"כ דורש:

כנגד ארבעה בנים דברה תורה. מילתא באנפי נפשה היא ואינו סמוך על מה שאומר למעלה ופירושו מצות ההגדה היא כתובה בארבעה מקומות ולפי המקראות הכתובים אנו למידין שכנגד ארבעה בנים דברה תורה כדמפרש ואזיל וקרי להו בנים כלומר שעדיין אין יודעין כלום כמו נערים:

וכתב אחי ר' בנימין נר"ו הרי כאן ארבעה ברכות כנגד ארבעה פסוקין הכתובים במצות ההגדה. ומצות הגדה היא מצות עשה והיתה טעונה ברכה אלא שנפטרת בקריאת שמע והרי קריאת שמע טעונה ברכה לפניה ולאחריה ומתוך חיבתה רמזו עליה אלו ארבעה ברכות ואין טעונין הזכרה ומלכות או יש לומר מה שאומרים בסוף אשר גאלנו היא ברכת ההגדה שהרי יש בה הזכרת מצה ומרור ופסח ובזמן הבית היה מקדימין ואומרין

והגיענו הלילה הזה לאכול בו פסח מצה ומרורים והרי יש בה תשובה לכל השאלות ועל כן פותחין בה בברוך וחותמין בברוך לפי שהיא מטבע ארוך. ולמה קבעוה בסוף ההגדה לפי שרוצין לדרוש כמה דרשות בענין ההגדה ואם היה מברך תחלה אשר גאלנו לא היה חוזר למפרע ודורש אל השעבוד:

פסקה ב

חכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם. מקרא זו בפרשת ואתחנן וכתיב בתריה ואמרת לבנך עבדים היינו וגו' ויתן ה' אותות ומופתים וגו' ואותנו הוציא משם וגו' ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה וגו' רבינו קלונימוס זצ"ל פירש כך היא השאילה של בן חכם ולמה אנו אוכלין החגיגה קודם הפסח והלא הפסח עיקר הנס והיו לנו לאוכלו תחלה אף אתה אמור כהלכות [הפסח] שלפיכך אנו אוכלין החגיגה תחילה לפי שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן בגמר אכילה כשנפטרין מתוך סעודתן אוכלין את הפסח כדי שיהא טעם הפסח בפיו. ולאחר שאכל את הפסח אין מפטירין אפיקומן כלומר אפיקו מיני מזון לקינוח סעודה שלא להפקיע טעם הפסח מפיו. וזה הוא שאנו אוכלין כזית מצה באחרונה זכר לפסח מקדש ובהדיא גרסי' התם כשם שאין מפטירין [אחר הפסח אפיקומן כך אין מפטירין אחר מצה אפיקומן] וכן כתב רבינו ישעיה זצ"ל:

ועוד כתב ואם תאמר הלא הוא לא שאל אלא מדברי תורה דהיינו שאומר אשר צוה החוקים שנצטוו במצרים והיה משיב לו מדרבנן שאכילת הפסח לאחרי כן מדרבנן יש לומר מה העדות והחוקים [והמשפטים] דהיינו לאכול חגיגה ופסח ונראה שהפסח היא עיקר מדאורייתא וכן שואל אותה למה שניתם הסדר והוא עונה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כמו שפירשנו ואחי ר' בנימין נר"ו כתב אע"פ ששאלת החכם ותשובות היא האחרונה שבכל אלו השואלים אפילו הכי הקדימוה בהגדה שראוי להקדים בדברי חכמה ועוד שאנו צריכין לדרוש בפסוק והגדת לבנך ולסמוך אחריו סדר תחילת השעבוד איך נתגלגל תחילת ירידתן ושעבודן והאותות והנסים שנעשו שם עד שעת יציאתן לחירות ובודאי שאלת החכם ועל ענייני פסח שואל כך כתוב מה העדות והחוקים והמשפטים וכתב התם זאת חוקת הפסח וכתיב ככל חוקותיו וככל משפטיו יעשו אותו וכשם שהוא שואל כענין כך משיבין לו כהלכה ועל חוקת הפסח שואל משיבין לו כמו שכתוב בענין ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה וגו' וכך היא השאילה כשרואה הבן החכם אביו עם שכניו נמנין על פסח אחד ופעמים מגיע לאחד מהם חלק מועט והן מקפידין עליו לאוכלו מה שאין רגילין לעשות בשאר הימים להתאסף ולהתחבר יחד

בסעודה ולהקפיד לחלק מועט כזה ולכך הוא שואל מה העדות והחוקים כלומר למה אתם צריכין להתחבר יחד בסעודה עתה שהוא יום חגיגה ודרך העולם לחוג ולשמוח עם אנשי ביתו ואם מפני חיבת הפסח הרי יכולין לשלוח מנות איש לרעהו [כמו] משאר הקרבנות והנה שאלתו בדרך חכמה ומוסר מה העדות והחוקים והמשפטים וכלל עצמו עמהן שאמר אשר צוה ה' אלהינו. ומה שאמר אתכם ולא אותנו פי' ר' צדקיהו בר בנימין אחי שני זצ"ל שאין בזה מוציא עצמו מן הכלל כיון שאמר אלהינו אלא לפי שאין שוחטין פסח על הקטן וכשם ששאל כענין כן תהיה תשובתו כהלכה ואומר לו אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שאין מפטירין מחבורה לחבורה כדכתיב בבית אחד יאכל ומתרגמין בחבורא חדא יתאכל ופתרון אפיקומן כלומר אפיקו מאני מהכא ואע"ג שאין מקום עתה לשאלה זו שאין פסח בזמן הזה [לא] סלקוהו מן ההגדה שהרי יש לנו [מצת] אפיקומן במקומו. וכשאומרין אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן מנהגנו לאחוז חצי המצה הטמונה במפה שהיא אפיקומן להראותו לכל בני המסיבה [כלומר שהיא זכר לפסח]:

פסקה ג

רשע מהו אומר מה העבודה הזאת לכם ולא לו. פירש רבינו ישעיה זצ"ל כשם ששאל ברשע לבבו כך יענה לו הוא אמר לכם ולא לו אף אתה ענה אותו בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו שאילו היה שם לא היה נגאל אלא היה מת בשלשת ימי אפילה. ואחי ר' בנימין נר"ו כתב מה העבודה הזאת [לכם] בירושלמי מפרש מה העבודה הזה שאתם מטריחים עלינו בכל שנה ושנה פי' דקאמר לשון עבודה ותימה דקרא נמי לשון עבודה כתיב ועבדת את עבודה הזאת ויש לומר כיון שלשון עבודה משמע על שני פנים האחת עבודת רצון מאהבה כמו ועבדתם את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם והשנית עבודת טורח ועמל כמו ויעבידו מצרים ומעבודה קשה ואנו רואין בו מדת רשע שהרי הוציא עצמו מן הכלל דקאמר לכם דמשמע לכם ולא לו וכפר בעיקר שלא הזכיר השם בענין ואינה נראית לו עבודת השם לכך אמר מה העבודה הזאת לכם כלומר הטורח הזה עליכם למה וכי מה אתם זוכין בו אף אתה הקהה את שיניו כמו ושיני בנים תקהינה כלומר תן לו משלו ואומר לו בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו שאילו היה שם לא היה נגאל לפי שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה הוא אינו מאמין בגאולה לפיכך אינו ראוי להיגאל וכן מצינו כשאמר אלישע כעת מחר סאה סולת בשקל ויען השליש ויאמר הנה ה' עושה ארובות בשמים ולא האמין והנביא השיבו הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות מדה כנגד מדה. ועוד כתב יש מתמיהין ואומרין שאין

תשובות הבן הרשע. על סדר המקראות כמו שמסודר בהגדה ונראה בעיני שאין בזה שנוי וכסדר המקראות בפרשת כך סדרן בהגדה והא לך סדר המקראות בפרשת משכו כתיב והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבודה הזאת והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרתם זבח פסח וגו'. ובפרשת קדש לי כתיב ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה וסמוך ליה והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים והוא מוסב על השאילה שלמעלה בפרשת משכו מה העבודה הזאת לכם שהרי כאן נמי כתיב [עבודה] כמו שנאמר בסמוך למעלה הימנו ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה ואע"פ שמרוחקין הפסוקין זה מזה לשון עבודה היא המקרבתן להודיע שהיא תשובת שאילה העבודה של מעלה ומה שהשיב תחילה ואמרתם זבח פסח אין בו כל צורך תשובתו אלא אע"פ שהוא רשע ושאל ברשע לבבו מה העבודה הזאת והטורח הזה עליכם צריך להודיע עיקר המצוה כדי שלא יבזה אותה לכך אמר זבח פסח כלומר אינה עבודה של טורח אלא עבודה של רצון שאין לשון זבח אלא רצון כמה דתימא לרצונכם תזבחו וכן על מה שלא הזכיר את השם וכפר בעיקר לפיכך משיב ואומר לו לה' לשם השם אנו עושין ומה שאמר לכם ולא לו שהוציא עצמו מן הכלל ותשובת בפסוק והגדת בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו ואם היו שני הפסוקין מקורבין לא היה צריך להתחיל בפסוק השני והגדת לבנך אלא היה מחבר תשובת בעבור זה אל ואמרתם זבח פסח לפי שהוא סיום התשובה עכשיו שהפסוקין מרוחקין והוצרך להתחיל בו והגדת לבנך נמצינו למידין עוד ממנו שאנו צריכין להגיד הענין לפי שאינו יודע לשאול גם שינוי הלשון והגדת מוכיח שהיא פתיחת פתח והגדה למי שאינו יודע ואינו שואל שבכל השאר שכתב בהן שאילה נאמר ואמרתם זבח פסח ואמרת אליו ואמרת לבנך וכאן נאמר והגדת למי שאינו שואל ולא הוצרך הסדרן לכתוב בשאלת הבן הרשע ואמרתם זבח פסח שאין בזה תשובה כנגד רשעו ולפיכך קיצר בלשונו וכתב בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו ודיו:

פסקה ד

ותם מהו אומר מה זאת. תם קורא למי שאינו חכם שיודע להעמיק ולהסדיר שאלתו בדרך מוסר וחכמה וגם אין בו רשע להעמיק ברשע לבבו אלא שואל סתם מה זאת. וכן הוא הפסוק בסוף פרשת בא אל פרעה והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים:

פסקה ה

ושאינו יודע לשאול את פתח לו שנא' [**והגדת לבנך**]. עשה לו פתח כדי שיבין וישאל כמה דתימא פתח פיך לאלם שנאמר והגדת לבנך:

יכול מראש חודש

פסקה א

יכול מראש חודש. כלומר מאחר שאנו מקדימין לדרוש בהל' המועד קודם המועד א"כ בזה יעשה פתח לבנו ותהיה מצות והגדת נוהגת מראש חודש שהרי עומד בראש חדש ומזהיר על הפסח שנאמר החודש הזה לכם ראש חדשים וגו' דבר אל בני ישראל לאמר ויקחו להם איש שה וגו':

ת"ל ביום ההוא. כלומר מצות ההגדה נוהגת ביום הנס:

אי ביום ההוא יכול מבעוד יום. פי' משעת שחיטת הפסח שהרי כתיב בו מועד צאתך ממצרים ת"ל בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך הא למדת שמצות ההגדה בשעת אכילתו של פסח ולא בשעת אזהרתו ולא בשעת לקיחתו ולא בשעת שחיטתו. ובזמן שבית המקדש קיים היה אומר בשעה שפסח ומצה ומרור מונחים לפניך ולשון זה משמע שמראה לו באצבע על השולחן מצה זו מרור זה:

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו כו'. לפי מה ששנינו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ואמרי' עלה מאי גנות רב אמר מתחלה ושמואל אמר עבדים היינו עבדינן כתרווייהו ומתחלה הוא מוסב על מה שאמרנו למעלה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך ובזמן הפסח היו אומרים בזמן שפסח ומצה ומרור מונחים לפניך:

ומצאתי מפרשין לפי שהמומר לעבודת כוכבים אסור באכילת פסח כדכתיב כל בן נכר לא יאכל בו ואנו עוסקין בהלכות הפסח לפיכך הזכיר ע"ז וכדי שישמעו הבנים וילמדו מוסר. והנכון לפי שהוא צריך להזכיר יציאת מצרים וירידתן לשיעבוד איך היה והנסים והנפלאות שעשה עמנו בא להודיע כי הכל היה ממנו מרוב אהבתו אלינו. שהרי לאברהם היו כמה בנים ומכולם לא בחר אלא ביצחק וכן ליצחק יעקב ועשו ולא בחר אלא ביעקב כמו שמפרש והולך. וגזר עליהן שעבוד מלכות בעולם הזה כדי לזכותם בעולם הבא כמפרש בבראשית רבא בענין בין הבתרים:

פסקה ב

וארבה את זרעו. מפרש בירושלמי וארב כתיב הרבה ריבים רבתי בעבורם:

ואתן לעשו את הר שעיר. יש מפרשים הרי שיידן על שם ושעירים ירקדו שם:

ויעקב ובניו ירדו מצרים. לפרוש שטר חוב שנגזר עליהן בין הבתרים:

פסקה ג

ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא. יש מפרשין שצריך לברך תכף לירידתן לשעבוד שכשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה:

שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות מה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים. פי' אחי ר' בנימין נר"ו שזה שאמר שהקב"ה מחשב את הקץ לא קאי איציאת מצרים אלא אגאולה אחרונה קאי והוא להחזיק לב אומרי ההגדה לפי שבבשורת בין הבתרים הראה לו הקב"ה לאברהם אבינו כל הגליות ושעבודן וגלותן וגאולתן ועכשיו שבאין לספר ביציאת מצרים לבם מתחזק על ההבטחה שהבטיחן ומשתעשעין ומתנחמין בה שעתיד לקיימה להן באחרונה כמו שקיים בראשונה וכה פתרונו ברוך שומר הבטחתו של ישראל כלומר ברוך המקום שעתיד לשמור לנו ההבטחה של גאולה שהבטיחנו. ברוך הוא שהוא מחשב את הקץ תמיד ואומר מתי יבא הקץ והעת של גאולה לעשות מה שאמר והבטיח לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברם ידע תדע וגו' בארץ לא להם בבבל ועבדום במדי וענו אותם ביון וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי באדום ובכולהו חתם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול הרי הבטחה של גאולה כך נדרשין בבראשית רבא ועוד פי' טעם אחר ברוך שומר הבטחתו של ישראל ששמר להן הבטחתו שהבטיחן להוציאן ממצרים והיה מחשב על הקץ לדלגו ולקפצו וכן פירושו שאותן ק"צ שנים שאנו חסירין לשעבוד מצרים ממה שהיתה הגזירה שהגזירה היתה ארבע מאות שנה והם לא נשתעבדו אלא מאתים ועשר הרי אנו צריכין להשלים חשבון ק"צ שנים משעה שהיתה הגזירה בין הבתרים שכשאתה מחשב בין הבתרים עד שנה שיצאו ישראל ממצרים תמצא ארבע מאות ושלשים שנה מכוונין צא ולמוד משמעות הפסוקין ופירושן בגזירת בין הבתרים כתיב ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וביציאת מצרים כתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה וכשאתה מחשב כל השנים שעמדו ישראל במצרים משעה שירדו עד שעה שיצאו לא תמצאם אלא מאתים ועשר שנים בוא וראה כי קהת היה מיורדי מצרים וחיה קל"ג שנים עמרם בנו חיה קל"ז שנים וביציאת מצרים כתיב ומשה בן שמנים שנה בעמדו לפני פרעה וכשאתה כולל כל שנות קהת ושנות עמרם ושמונים של משה אינם עולים לארבע מאות שנים כל שכן שאתה צריך להוציא מהם כל שנים שהיה לו לקהת עד שלא ירדו למצרים ועד שלא הוליד עמרם וכן אתה צריך להוציא השנים שהיו לו לעמרם עד שלא נולד משה ואז תמצא החשבון מכוון:

והנה אנו צריכין למדרש רבותינו ז"ל אמרו רבותינו שכשירדו למצרים נולדה יוכבד בין החומות והיא השלימה מנין שבעים נפש שכשאתה מונה פרטן לא תמצאם אלא ששים ותשע בסדר עולם בת מאה ושלשים היתה יוכבד כשילדה את משה הרי מירידתן למצרים עד שנולד משה ק"ל שנים וכתיב ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה הרי מאתים ועשר וסימן לדבר רד"ו שמה והנה [אנו] צריכין להשלים החשבון ארבע מאות שנה של גזירת בין הבתרים ק"צ שנה וזה שאמרנו למעלה שהקב"ה [חישב] את הקץ פי' אותן ק"צ שנים החסרין מחשבון ת' שנים חישב אותן מבין הבתרים שנאמר כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם משעה שיהיה לך זרע והוא זמן תחילת הגזירה צא וחשוב ס' שנה של יצחק עד שנולד יעקב כדכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם וק"ל שנה שהיה לו ליעקב כשירד למצרים כדכתיב ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי ק"צ שנה משנולד יצחק עד שירדו למצרים ובמצרים עמדו ר"י שנה הרי ארבע מאות שנה מכוונין משנולד יצחק עד שיצאו ממצרים נמצא הפסוק של גזירת בין הבתרים מקוים וכך משמעו של פסוק ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה כלומר תדע כי גירות יהיה נגזר על זרעך משעה שנולד ועבדות ועינוי ובין השעבוד והגירות והעינוי יהיה ארבע מאות שנה. תדע שכל שנות האבות היו בגירות וטילטול (ויגר) [וישב] יצחק בגרר ויאמר אבימלך לך מעמנו וכן אמר יעקב ימי שני מגורי שכולן היו בכלל גירות והנה אנו צריכין לקיים הפסוק השני ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה אמרו רבותינו כשנראה לאברהם בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה וכשנולד יצחק היה בן ק' שנה. נמצא משנגזרה הגזירה בין הבתרים עד שנולד יצחק שלשים שנה ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה הרי שנגזר בין הבתרים עד שיצאו ממצרים שלשים וארבע מאות שנה וכך משמעו של פסוק ומושב בני ישראל אשר ישבו באותה גזירה ושטר חוב של גירות ושעבוד הנגזר עליהם במצרים משעת הגזירה עד שפרעו אותו החוב שלשים שנה וארבע מאות שנה והנה כל המקראות מקויימין ודבורין על אופניהן:

פסקה ה

והיא שעמדה לאבותינו ולנו. פי' אחי ר' בנימין נר"ו הבטחת הגאולה שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו בין הבתרים כשהראה לו השעבוד וגליות היא אותה ההבטחה שעמדה לאבותינו במצרים ובבבל ובמדי וביון והיא העומדת לנו באדום שאז הראה לו כל הגליות וכן הוא מפורש בבראשית רבא אימה זו בבל חשיכה זו מדי גדולה זו יון נופלת עליו זו

אדום וכשם שהראה לו השעבוד כן הראה לו הגאולה כמו שפירשנו למעלה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול על כולן הוא אומר כן:

שלא אחד בלבד עמד עלינו. כלומר לא המצרים בלבד עמדו להרע לנו אלא בכל דור ודור עומדים עלינו להרע לנו ולכלותינו בכח אותה הגזירה של גליות שנגזרו בין הגזרים והקב"ה מצילנו תמיד מידם כאשר הבטחנו:

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שגם הוא בא מכח [אותה] הגזירה שפרעה לא גזר בתחילת גזירתו אלא על הזכרים כדכתיב כל הבן הילוד היאורה תשליכהו ולבן בקש לעקור את הכל שנאמר יש לאל ידי לעשות עמכם רע אלמלי החלום כמו שמפרש והולך ואלהי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר עם יעקב וגו'. וזהו שנאמר ארמי אובד אבי שלא בא אלא לאבדו והקב"ה מצרף להן לרשעים מחשבה למעשה לכך נאמר ארמי אובד אבי. לאחר שניצלו מלבן פגע לו פגע אחר שנאמר וירד מצרימה והנה דורש כל סדר והולך הפסוקין כדאמרינן התם ודורש מארמי אובד אביו עד שהוא גומר כל הפרשה וסדר המקראות כך הם בפרשת והיה כי תבוא ארמי אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים ודורש והולך כל אחד ואחד על משמעו:

פסקה ג

וירד מצרימה אנוס על פי הדבור. פי' כשירד יעקב אבינו במצרים באונס ירד ולא ברצון לפי שהיה יודע שעתידין בניו להשתעבד שם ואילמלא גלגול יוסף לא ירד לשם ומנין שהיה אנוס שנאמר אל תירא מרדה מצרימה מכלל שהיה מתירא לירד מפני השעבוד:

ויגר שם מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים. פירוש להתיישב שם אלא לגור להתגורר שם עד שיעברו שני הרעב ואח"כ ישובו לארץ כנען [שנא'] ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה וגו':

פסקה ד

במתי מעט כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. ופתרון במתי מעט באנשים מעטים כמה דתימר כל עיר מתים והם שבעים כנגד שבעים אומות:

פסקה ה

ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצויינין שם. יש מפרשין שנמצאו יחד במקום אחד בעיר אחד שהיו ישראל מצויינין ומסומנין לגוי גדול לשון ציון ואחי [רבי] בנימין נר"ו פי' אע"פ שהיו אנשים מעט ומתי מספר לא היו נבלעין במספר כל ההמון הגדול שבמצרים אלא היו מצויינים ומסומנים בדתם ומנהגם עד שהיו ידועים ונכרים ונקראים גוי בפני עצמו כלומר שהיו נחשבים אומה בפני עצמה דאמר מר בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם. ושלא היה בהם פרוצים בעריות ושלא היו בהם מלשינים:

לגוי גדול עצום כמה שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד וגו'. פי' כמשמעו שהיה עם סגיא ותקיף כתרגומו ורבינו ישעיה זצ"ל פירש לגוי גדול אינו מדבר ברבוי עם שהרי אומר לפניו ועצום כמה שנאמר אלא פי' לגוי גדול שהיו גדולים וחשובים במצרים כמו שאומר אדם גדול וכמו (כן) [שנא'] וגם האיש משה גדול מאוד:

פסקה ו

ורב כמה שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך וגו'. פי' רבינו ישעיה זצ"ל ורב אינו שם דבר כמו הרבה שהרי אומר ועצום אלא פירושו הולך ומתרבה:

ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו וגו'. זה מדבר כשהיו בנות ישראל יולדת בשדה מפני פחד המצריים כמו שנאמר תחת התפוח עוררתיך פי' לשון ער ועונה כלומר שם עשיתי אותך לי לבן ושמה חיבלה יולדתך לשון חבלי יולדה ומה שאומר באברהם ואנכי הולך עירירי [פתרונו] בלא ער כמו שיאמר מן שורש ובכל תבואתי תשרש והתרגום שלו בלא ולד וכשהיו בנות ישראל יולדת בשדה היתה בולעת הארץ את הולדות מפני המצרים והיו המצרים חורשים עליהם כמו שכתוב במדרש על גבי חרשו חורשים ולאחר כך ותבואי בעדי עדיים שדיים נכונה ושערך צמח ואת עירום וכו' שהיו חוזרין לבתיהן כשהן גדולים. ואת עירום ועריה מן המצות כשגאלתיך ממצרים:

פסקה ז

וירעו אותנו המצרים כמה שנאמר הבה נתחכמה לו וגו'. יש מפרשין וירעו נתחכמו היאך להרע לנו. אמרו שוטה היה עשו שהיה ממתין [עד] שימות אביו להרוג את יעקב שבין כך ובין כך הוליד בנים וגידלן וכן לבן שהלך אחר החלום שנאמר לו השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע אבל אנו נתחכם לעקור את כולם כדי שלא ירגישו. ופתרון וירעו בחרו הגזירה הרעה שיכלו לבחור להרע לנו:

פסקה ח

ויענונו כמה שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה וגו'. יש מפרשין בסבלות ע"ז שהיו משעבדין אותן לע"ז כמה דתימר ישאוהו על כתף יסבלוהו:

פסקה ט

ויתנו עלינו עבודה קשה כמו שנאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. בתחלה בפה רך ולבסוף בפרך:

פסקה יב

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו כמה שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו וגו'. אע"פ שלא נזכרו אבות בפסוק הזה בפסוק שלאחריו מוכיח וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו וגו' וכן הוא אומר ה' אלהי אבותיכם נראה אלי אלהי אברהם יצחק ויעקב לאמר פקד פקדתי אתכם וגו':

פסקה יג

וישמע ה' את קולנו כמו שנאמר וישמע אלהים את נאקתם וגו'. יש מפרשין וישמע ה' את קולנו בזכות אבות באברהם הוא אומר עקב אשר שמע אברהם בקולי ביצחק נאמר הקול קול יעקב אחד לו ואחד ליעקב:

פסקה יד

וירא את עינינו זו פרישות דרך ארץ כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וגו'. פירש רבינו ישעיה זצ"ל אין זה עוני השעבוד שהרי כבר נאמר ואת לחצנו אלא זהו פרישות מנשותיהם כדי שלא להוליד ולהמית את הילדים. ואחי ר' בנימין נר"ו פי' עינינו לשון אם תענה את בנותי מגזירת ועונתה כמו ערירי הפך ער מסעף פארה הפך וכלה סעיפיה אף כאן עינוי הפך עונה וזה מניעת תשמיש שכיון שגזרו אם בן הוא והמיתן אותו פרשו מנשותיהן אמרו מה לנו נוליד לבטלה והיו בהן שהיו סומכין על הנס ולא פירשו מנשותיהם. לפיכך גזר למילדות אם בן הוא והמיתן אותו ואם בת היא וחיה כיון שראה פרעה שלא הועיל בגזירתו כלום כדכתיב ותחיין את הילדים חזר וגזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו:

פסקה טו

ואת עמלנו אלו הבנים כמו שנאמר כל הבן הילוד וגו'. הבנים קרי עמל לפי שהאדם עמל בהן בגידולן ומצינו כיוצא בזה למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך הם הבנים כדאמרי' בעון נדרים בנים מתים:

פסקה טז

ואת לחצנו זה הדוחק כמה שנאמר וגם ראיתי את הלחץ וגו'. יש מפרשין על שם הדוחק שהיו הנוגשין דוחקין אותן להשלים תכן הלבנים וכן תרגום והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם וגו' ושלטונייא דוחקין למימר:

פסקה יח

ויוציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח אלא הקב"ה בעצמו כמה שנאמר ועברתי בארץ מצרים וגו'. פי' רבינו ישעיה זצ"ל משה לא היה שליח אלא לדבר לפרעה אבל לא היה בידו כח להוציא אלא הקב"ה בעצמו. ואחי ר' בנימין נר"ו פי' מכת בכורות שהיא מכה אחרונה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים שעל ידי אותה המכה יצאו לחירות לא הביא [אותה] על ידי מלאך או על ידי שליח אלא הוא בעצמו הכה אותם כדכתיב וה' הכה וגו'. ושאר כל המכות רובם נעשו על ידי משה ואהרן וזהו שמפרש והולך ועברתי והכיתי כולן מיעוטין נינהו וזהו שאומר ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף אינו קשה שהמכה בעצמה קרי משחית כמו שנאמר בתחלת הענין ולא יהיה בכם נגף למשחית וגו' ומה שכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים משמעו כמו שפירש הרב זצ"ל וישלח מלאך לדבר אל פרעה ולעשות האותות ויוציאנו ממצרים. עוד פי' אחי ר' בנימין נר"ו לא על ידי מלאך כו' לפי מה שמצינו בכניסתן לארץ נאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' יכול אף יציאתן ממצרים על ידי מלאך לכך נאמר ויציאנו ה' ממצרים הוא בכבודו נגלה עליהם וגאלם כמו שמפרש לפנינו או הנסה אלהים וגו' ומה שכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים [מצינו] שהנביאים נקראו מלאכים כמה דתימא ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים זה פנחס ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דברו ומתעיבים בנביאיו. ויש מפרשים ועברתי והכיתי כל הני מיעוטין אינם מסדר ההגדה ואינם כתובים במכילתא עם כל שאר ההגדה לפי' אינם עיקר ואין [רבי] נוהג לאומרם:

פסקה יט

ביד חזקה זה הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה וגו'. מצינו לשון יד במכת דבר ומפורש באגדת תלים כל מכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים הביא מכת דבר עם כל אחת ואחת [שנא'] ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים פירוש מכיון (שהזכיר) [שהסגיר] מקניהם לרשפים במכת ברד שזהו דבר. ממנו אנו למידין לשאר מכות שהיה דבר עמהן:

פסקה כא

ובזרוע נטויה זו החרב כמה שנא' וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים. פי' מצינו לשון נטויה במכת חרב. כתב אחי ר' בנימין נר"ו זהו שם המפורש שנקרא חרבו של משה והוא כתוב בס' הרזים ובו היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים. ועוד כתב בשם מורי הרב ר' מאיר נר"ו טעם אחר וכי איזו מכת חרב מצינו במצרים אלא זה מה שדרשו [רבותינו ז"ל] בפסיקתא דויהי בחצי הלילה בשעה שאמר משה ומת כל בכור נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם אמרו להן בגין דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר משה על הלין עמא אתא עליהון אלא איתון וניפק אילין עיברייא מבינן ואי לא [אינון] מיתין אמרו עשרה בנים לאחד ממנו ימותון וחד מנכון לא יקום על אילין עברייא אמרין כל סמא דמילתא ניזיל גבי פרעה דהוא בכור דילמא הוא חייס על נפשיה ונפיק עילין עברייא מבינן הלכו אצל פרעה אמרו לו בגין דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר משה על הלין עמא אתא עליהון אלא קום אפיק אילין עברייא מבינן ואי לא הלין עמא מיתין אמר קומו צאו וקפחו את שוקיהם של אלו אנא אמרתי או נפשי או נפשיהון דאילון עברייא ואתון אמרין הכדין מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהן ששים ריבוא הה"ד למכה מצרים בבכוריהם במצרים אין כתיב כאן אלא בבכוריהם שבכורות הרגו בהם וזו היא מכת חרב שהיתה במצרים:

פסקה כב

ובמורא גדול זו גילוי שכינה. פי' שנגלה הקב"ה בכבודו והכה בכורי מצרים והוציא ישראל מתוכם כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי. בבראשית רבה פרשה מ"ה אמר ר' יודן מלבא לקחת לו גוי עד ובמוראים גדולים ע"ב אותיות ואם יאמר לך אדם ע"ה הן אמור לו צא מהן גוי שני שאינו מן המניין והם כנגד השם הגדול כנגד בן ע"ב אותיות תדע שכן כתיב זה אלי ואנוהו שהיו מראים כבודו באצבע:

פסקה כג

ובאותות זה המטה כמה שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך וגו'. והוא על האותות שעשה עם המטה שנהפך לנחש וחזר ובלע ונעשה מטה ובלע מטות החרטומים וכמה אותות נעשו בו ומצינו באגדה שהיו חקוקין עליו עשר מכות נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב כסימנו של ר' יהודה:

פסקה כד

ובמופתים זה הדם כמה שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ. זהו שנהפכו מימי מצרים לדם ומצינו שמכת דם נקראת מופת כדכתיב ונתתי מופתים וגו':

כתב אחי ר' בנימין נר"ו למה הזכירו מכת דם ומכת דבר מכל עשר מכות כשאתה מצרף אותיות שתיהן עולין בגמטריא מאתים וחמשים והוא כנגד חשבון הגדול שדורשין התנאין לפנינו במכות שעל הים ומכלל אתה למד מכות שלקו במצרים:
וכשאתה מצרף מטה וחרב עמהן עולין ארבעתם בגמטריא תקי"ד ת"ק עולה חשבון כל המכות לפי חשבון כל התנאין שדורשים בהן וי"ד היתירין כנגד ארבעה עשר אותיות הכלולין בעשר מכות שלקו המצרים. ערוב כתיב חסר חסר וי"ו וכן בכור כתיב חסר בלא וי"ו:

עשר המכות

פסקה ד

דבר אחר ביד חזקה שתים כו'. עד הנה פי' הפסוקין בענין אחד והוכיח מהן קצת מהמכות שלקו ועתה רוצה להוכיח מהם כל עשר מכות שלקו במצרים ביד חזקה שתים. ובזרוע נטויה שתים. ובמורא גדול שתים. ובאותות שתים. ובמופתים שתים. פי' אע"פ שיד חזקה משמע אחת וזרוע נטויה משמע אחת מתוך שאנו רואין שמזכיר כאן ובמורא גדול לשון יחיד ובפסוק או הנסה כופלו לשון רבים ואומר ובמוראים גדולים דמשמע שנים הרי הן למודין ממנו כמו שכפל במורא גדול כן צריך לכפול ביד חזקה ובזרוע נטויה ויגיד עליו ריעו. או יש לומר מתוך שאנו רואין שחלק בין יד לזרוע ואין יד בלא זרוע ולא זרוע בלא יד א"כ כשהזכיר ביד חזקה הרי כאן שנים יד וזרוע ומצינו לשון [חוזק] אצל זרוע כמה דתימא הנה ה' אלהים בחזק יבא וזרועו מושלה לו וגו' וכן כשהזכיר זרוע נטויה כאן שנים זרוע ויד ומצינו לשון נטויה אצל יד כמה דתימא ועוד ידו נטויה ומקרא מפורש בירמיה ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה וביד חזקה וגו'. או יש לומר מדקאמר ביד חזקה משמע (שתים) [שמכה] וחוזרת ומכה וכן זרוע נטויה לאחר שהכתה עוד היא נטויה להכות וכן כתב אחי ר' בנימין נר"ו:

פסקה יז

רבי יהודה היה נותן בהן סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב. כתב ר' ישעיה זצ"ל תימה מה סימן נתן ר' יהודה וכי אין אדם יודע ליקח מכל תיבה אות אחת ולעשות סימן אלא לא בא ר' יהודה אלא ליתן הסימן של חשבון המכות שלקו על הים שר' יוסי היה אומר חמשים מכות ור' אליעזר אומר מאתים ור' עקיבה אומר מאתים וחמשים ובין כולם עולים חמש מאות ועל זה אמר ר' יהודה הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת ובגמטרי' לא קפדינן על אחת חסר או יתר ויש מפרשין אחת יתירה כנגד אצבע אלהים הוא שנאמר במצרים ולכך נתן הסימן להודיע שבכולן לקו. ומורי הרב מאיר

אמר בשם הר"ר יהודה החסיד זצ"ל לפי שבתלים אינם סדורים המכות כמו שהן סדורין בפרשה לפיכך נתן ר' יהודה סימן הללו להודיע שסדר הפרשה עיקר. ואחי ר' בנימין נר"ו כ' לפי שהמכות יש מהן שהיו בהתראה ויש מהן שהיו שלא בהתראה לפיכך בא ר' יהודה ונותן סימנין הללו לחלק ולהודיע אי זה מהן היו בהתראה ואי זה מהן היה בלא התראה לכך הפליג תיבת דצ"ך ד"צ בהתראה ך' בלא התראה וכן עד"ש ע"ד בהתראה ש' בלא התראה באח"ב ב"א בהתראה ח' בלא התראה ב' אחרונה בהתראה:

ועוד כתב טעם אחר דצ"ך שלשתם היו על ידי אהרן בדם כתיב אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים. בצפרדעים כתיב אמור אל אהרן נטה ידך במטך על הנהרות וגו'. בכנים כתיב אמור אל אהרן אחיך נטה את מטך והך את עפר הארץ וגו'. עד"ש ערוב דבר לא על יד זה ולא על יד זה שחין על יד שניהם שנאמר קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וזרקו משה השמימה וגו' הלקיחה היתה על ידי שניהם. באח"ב בא"ח על יד משה בברד כתיב נטה ידך על השמים. בארבה כתיב נטה את ידך על ארץ מצרים בארבה. בחשך נטה ידך על השמים ב' מכות בכורות לא ע"י זה ולא ע"י זה נמצאת סדר המכות שלשה ע"י הקב"ה שלשה ע"י אהרן שלשה ע"י משה ואחת ע"י שלשתן שחין קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וזרקו משה השמימה ולפי זה הטעם עולה הסימן דצ"ך ע"י אהרן (עדש"ב) [עד"ב] ערוב דבר בכורות ע"י הקב"ה שחין היתירה על יד כולם אח"ב על יד משה ארבה חושך ברד וכיון שברד ובכורות ראש התיבה שלהם ב' אין אנו צריכין לשנות הסימן שהרי הסימן דצ"ך וסימן בא"ח עולה יפה וכן ע"ד עולה יפה ומפני אות אחת לא נשתנה הסימן:

פסקה יח

רבי יוסי הגלילי אומר מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות במצרים מהו אומר ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא ועל הים מהו אומר וירא ישראל את היד הגדולה וגו' כמה לקו באצבע עשר מכות וכו'. פי' לפי שבמצרים לקו עשר מכות וכתיב בהן אצבע ובים נמי לקו עשר מכות כמו ששנינו באבות עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורשין באבות דר' נתן ובמכילתא ובמכות שעל הים נאמר וירא ישראל את היד הגדולה ויש ביד ה' אצבעות א"כ יש לנו לידע שאותן עשר מכות המפורשין (בשירת) [על] הים לקו אותן בכל אצבע ואצבע כמה שלקו באצבע אחת עשר מכות במצרים הוא שאמר הכתוב וירא ישראל את היד הגדולה היד הידוע שכבר לקו בה הגדולה שהיא גדולה במכות בראשונה י' מכות לכל אצבע נמצא על הים לה' אצבעות נ' מכות ולר' אליעזר שדורש

שכל מכה ומכה היתה של ד' מכות ונמצא שהמכות של מצרים שהיו י' [באצבע אחת] עולים למ' ושעל הים שהיו חמשים עולים למאתים מ' לכל אצבע ואצבע ולר' עקיבה שמוסיף לדרוש שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות נמצא שהמכות של מצרים היו עשר עולים לחמשים ושעל הים שהיה (חמשים) [חמש אצבעות] עולים למאתים וחמשים חמשים לכל אצבע ואצבע:

דיינו

פסקה א

כמה מעלות טובות למקום עלינו. יש מפרשין לפי שאילו התנאים היו מעלין כל אחד ואחד בחשבון לפיכך אמר [כמה מעלות טובות] כלומר עדיין נוכל לספר ולהרבות במעלות הטובות והנסים שעשה לנו המקום כמה וכמה מרוב חיבתו עלינו.

פסקה ב

וכן מפרש והולך אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים היה נס גדול והיה די לנו כמפורש באגדה או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי מהו גוי מקרב גוי כזה שמושך את העובר ממעי אמו בלא זמנו שלא היו ראויין לצאת שהיתה מדת הדין מקטרגת עליהן אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות כו'.

פסקה ג

ואחרי שכפל לנו הנס הזה להוציאנו ממצרים ולעשות בהם שפטים על ידי ששעבדו בנו. אם עשה בהם שפטים ולא עשה דין באלהיהם היה נס גדול ודי לנו.

פסקה ד

ואחרי שכפל הנס לעשות בהם שפטים ולעשות דין באלהיהם כדי שלא יאמרו כי אותם המכות יראתם הביאה אותם עליהם ולא לקו מחמת השעבוד שהשתעבדו בנו. אם עשה דין באלהיהם ולא הרג את בכוריהם היה נס גדול ודי לנו והזכיר עשה [דין] באלהיהם אצל בכוריהם לפי שבלילה אחד היו שתי המכות והיתה מכתם שוה כדכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים של עץ נרקבת של מתכת נימסת וניתכת ושל אבן נופלת ונשברת וכן במכת בכורות לפי שהיה מנהגן של מצרים כשמת בכורו של אחד מהן היה צר צורתו על הכותל ועל הטבלה ובו בלילה נמחקו ונטשטשו כולן והיה קשה עליהן כאילו בו ביום קברום.

פסקה ה

ואחר שכפל הנס לעשות דין באלהיהם ולהרוג את בכוריהם על יד שנשתעבדו בישראל שנקראו בן בכור כמה דתימר בני בכורי ישראל וכמו שהתרה אותם בתחלה הנה אנכי הורג את בנך בכורך. אלו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם היה נס גדול ודי לנו.

פסקה ו
ואחרי שכפל הנס להרוג את בכוריהם ונתן לנו את ממונם להעמידנו במקומם לנחלה ונתן לנו שכר עבודה שנשתעבדו בנו כמה שהבטחתנו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. אם נתן לנו את ממונם במצרים ולא קרע לנו את הים היה נס גדול ודי לנו.

פסקה ז
אחרי שכפל הנס לתת לנו את ממונם במצרים וקרע לנו את הים כדי להיפרע מהם במים בדבר אשר זדו להשליך בנים ליאור ולהורישנו ביזת הים שהיתה כפולה ומכופלת על ביזת מצרים כמה דתימר תורי זהב נעשה לך עם נקודת הכסף ואשר קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה היה נס גדול ודי לנו.

פסקה ח
ואחרי שכפל הנס לקרוע לנו את הים ולהעבירנו בתוכו בחרבה ואע"פ שעברה עמנו ע"ז כמה דתימר ועבר בים צרה זה פסלו של מיכה ולא היינו ראויין לעבור. אם העבירנו בתוכו בחרבה ולא שיקע צרינו בתוכו היה נס גדול ודי לנו.

פסקה ט
ואחרי שכפל הנס להעבירנו בתוך הים בחרבה ולשקע צרינו בתוכו להראותינו נקמתם שהיה רואה כל אחד ואחד ממנו את נוגשו כשהיו מתים בתשנוק בתוך הים ושמחים על מפלתם אם שיקע צרינו בתוכו ולא סיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה היה נס גדול ודי לנו.

פסקה י
ואחרי שכפל הנס לשקע צרינו בתוך הים ולהקיפנו מארץ פלשתים אל דרך המדבר ים סוף וסיפק לנו ארבעים שנה כל מה שהיינו צריכין כמה דתימר ידע לכתך את המדבר ומתרגמינן סיפוק לך כל צורכך וכתיב זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר וכתיב שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה. בפסיקתא דויהי בשלח ר' אליעזר בר' שמעון שאל את ר' שמעון בר' יוסי בן לקוניא חמוי אמר ליה מה דין דכתיב שמלתך לא בלתה מעליך שמא כלי קוריות היו מוליכין עם ישראל במדבר אמר ליה ענני כבוד היו מעטפין אותן ולא היו בלין אמר ליה שמלתך לא בלתה מעליך ולא היו גדילין אמר ליה חלזון הזה כל מה שהוא גדל נרתיקו גדל עמו. ולא היו צריכין תכבוסת אמר ליה ענני כבוד היו מגהיצין אותה ואל תתמה אמיטטון הזה אין מגהיצין אותו אלא באור ולא היו ריחן קשה מריח הזיעה אמר ליה מתלבלבין היו בדשאי הבאר שנאמר וריח שמלותיך כריח לבנון. אם ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה בשאר צרכים ולא האכילנו את המן היה נס גדול ודי לנו.

פסקה יא
ואחר שכפל את הנס לספק צרכינו במדבר ארבעים שנה ככל שאר צרכים ולהאכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת ובאכילת המן שהיה בו כל מיני טעמים וכמה נסי נסים היו נעשים בו. אם האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת היה נס גדול ודי לנו.

פסקה יב
ואחרי שכפל את הנס להאכילנו את המן ולהנחילנו את השבת שלא היה המן יורד בו והוא יום מנוחה מעין העולם הבא אם נתן לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני היתה חובה גדולה ודי לנו.

פסקה יג
אחר שכפל את המתנה הזאת שנתן לנו את השבת ובשבת קרבנו לפני הר סיני והראנו שכינתו עין בעין והשמיענו קולו אשר לא שמע עם אחר כמונו ויחי. אם קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה הרי זו חיבה יתירה ודי לנו.

פסקה יד
ואחר שכפל גם זאת וקרבנו לפני הר סיני במעמד עשרת הדברות ונתן לנו את התורה שש מאות ושלש עשרה מצות חוקים ומשפטים צדיקים לחיותינו בהם בזה ובבא. אם נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל הרי זו חיבה גדולה ודי לנו.

פסקה טו
ואחרי שכפל גם זאת לתת לנו את התורה שבשכרה הנחילנו ארץ ישראל כמה דתימר ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו וכתיב בתריה בעבור ישמרו חקיו (ומצותיו) [ותורתיו] ינצורו וגו'. אם הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש הרי זו חיבה גדולה ודי לנו.

פסקה טז
ואחרי שכפל גם זאת להכניסנו לארץ ישראל ולבנות לנו את בית המקדש זהו אוהל מועד שנתיישב בנוב וגבעון ושילה כמה דתימר ועשו לי מקדש וגו' ולא בנה לנו את בית הבחירה זה בית המקדש שבנה שלמה הוא הנקרא בית עולמים ובית הבחירה על שם אל המקום אשר יבחר ה' שאין עוד אחריה היתר לבמות היתה חיבה גדולה ודי לנו. כ"ש שעשה עמנו כל אלה כמו שמסדר והולך מה שלא עשה עם אומה אחרת שיש לנו להדבק בדרכיו ושלא לסור מעבודתו ואל תתמה על מה שקורא למשכן שילה בית המקדש שכך אמרו חכמים בית של אבנים מלמטה ויריעות וקרשים מלמעלה ומסדר והולך עד בנין הבית לפי שצריך לומר פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים שהיו אוכלין פסחים בלילה הזה בהלל ובשמחה כמה דתימר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב וגו' כל זאת הבבא פירשה אותה ר' בנימין אחי נר"ו:

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו. כמו שפירש לעשות לנו וכפל נסים גדולים ונוראים מה שלא היינו ראויין לכך והפליא עמנו בחסדיו. בנה לנו את בית הבחירה כמו שפירשנו זה בית עולמים לכפרה על כל עונותינו שהיו תמיד של שחר מכפר על עונות של ערב ותמיד של בין הערבים מכפר על עונות של יום דאמר מר לא לן אדם בירושלים ובידו עון שנאמר צדק ילין בה צדיק ילין בה:

פסח מצה ומרור

פסקה א

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים וכו' פי' עתה חוזר על תשובת מה נשתנה כמו שפירשתי למעלה ועל אלו שלשה דברים מצות ההגדה מיוסדת לומר בעבור זה בזמן שמונחים לפניך ואע"פ שאין בזמן הזה פסח נוהג לא סילקוהו מכל וכל מן ההגדה לפי ששאלת בן החכם מיוסדת עליו ועוד שהרי נותנים בקערה בשר זכר לפסח הכל כמפורש למעלה אך כשאומרים פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים אינו צריך להגביה אותו הבשר שבקערה לזכר הפסח כמו שצריך במצה ובמרור דאמר רבה מצה צריך להגביה מרור צריך להגביה על שם והגדת לבנך וגו' בעבור זה. בשר אינו צריך להגביה שלא יאמרו בשר זה לפסח הוא ונראה כאוכל קדשים בחוץ:

פסקה ב

אשר פסח. כמו אשר פסע וכן פתרון ופסחתי עליכם. ופסח ה' על הפתח. עד מה אתם פוסחים וכו' לשון קפיצה:

פסקה ד

מצה זו שאנו אוכלין כו'. כשאמר מצה זו צריך להגביה המצה כדי להראותה לכל בני המסיבה על שם בעבור זה כמו שפירשנו וכן כשאומר מרור זה אוחז את המרור בידו ומגביהו:

על שם שלא הספיק בציקן של אבותינו להחמיץ כו' שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ וכל כך למה כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה. ופי' ר' ישעיה זצ"ל אילו היו יכולין להתמהמה היו אופין אותו חמץ שפסח מצרים לא נצטוו על חמץ אלא לילה אחת והפסוק שאמר ששת ימים תאכל מצות אינו אלא לדורות ואם תאמר הרי אנו אומרים מצה זו שאנו אוכלין על שום מה על שום שלא הספיק בציקו של אבותינו להחמיץ כך פירושו מכיון שהקב"ה רואה את העתיד צופה ומביט מה שעתיד להיות על כן צום מבערב על הנס של מחר:

פסקה ו

מרור זה שאנו אוכלין כו' על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים שנאמר וימררו את חייהם וגו'. והחזרת נקרא מרור והוא עיקר המצוה דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן למה נמשלו המצרים במרור לומר לך מה מרור זה תחלתו רך וסופו קשה אף מצרים תחלתן רך וסופן קשה פ"א היינו דכתיב אשר עבדו בהן בפרך תחלה בפה רך ולבסוף בפרך:

פסקה ז

ובכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שלא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל שנאמר ואותנו הוציא משם. זה מוסב על מה שאמרנו למעלה בתחילת ההגדה שאילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים כו' והיינו דאמר רבה צריך שיאמר ואותנו הוציא משם והוא בסוף תשובת הבן החכם לאחר פסוק עבדים היינו בפרשת ואתחנן כלומר הרי אנו בכלל כל הנסים שאילו לא יצאו הן עדיין היינו עבדים לפרעה במצרים:

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך ולגדל ולקדש למי שעשה לנו ולאבותינו את כל האותות וכו'. פי' זה במקום שעשה נסים שהיינו חייבים לברך כמו שפירשנו בתחילת ההגדה.

ומסיימין ונאמר לפניו הללויה ומתחילין את ההלל ואומר אותו בשמחה ושמחה על שם השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו'. ושנו חכמים עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרין עד אם הבנים שמחה ובית הלל אומרין עד חלמיש למעיינו מים וקיימא לן הלכה כבית הלל.

ומנהג שאין מברכין עליו תחילה והטעם מפורש בתשובות הגאונים ז"ל למה אין מברכין על ההלל בלילי פסחים [אע"פ] **שאנו גומרין אותו לפי שחולקין אותו לשנים שעכשיו אומרין עד חלמיש למעיינו מים**. ועל כוס רביעי מתחילין לא לנו וגומרין אותו ואם תאמר וכי יש דבר שצריך ברכה לאחריו ואינו טעון ברכה לפניו הנה אמת ויציב אמת ואמונה ואם תאמר הרי אמרו חוץ מברכת הפירות וברכת המצות וברכה אחרונה שבקריאת שמע דאמר ר' יוחנן אין למידין מן הכללות ואפי' במקום שנאמר בו חוץ.

ובמס' סופרים פרק י"ט משמע שהיו קוראין אותו בבית הכנסת לאחר תפילת ערבית כדרך שקורין אותו בתפלת שחרית ואז היו מברכין עליו והכי איתא התם וגומר את ההלל כל שמונת ימי חנוכה בשלש פרקים הראשונים אין משיבין ואין צריך [לומר]

לשאול בשנים האחרונים שואלין מפני היראה ומשיבין מפני הכבוד ואלו הן שלש פרקים הראשונים הללו עבדי בצאת ישראל אהבתי בשנים פרקים האחרונים הללו ה' כל גוים הודו לה' כי טוב וצריך לברך תחילתן ולקרותן בנעימה דתני ר' שמעון בן יהוצדק י"ח ימים ולילה אחד בשנה יחיד גומר בהן את ההלל שמונת ימי חנוכה ושמונת ימי החג ויום טוב של עצרת ויום טוב ראשון של פסח ולילו ובגולה עשרים ואחד יום ושני לילות ומצוה מן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גליות ולברך עליהן ולאומרן בנעימה לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו וכשהוא קורא בביתו אינו צריך לברך שכבר בירך ברבים הא למדת שקריאת הלל בהגדה אינו טעונה ברכה.

והרב ר' אביגדור כהן צדק נר"ו השיב לר' בנימין אחי נר"ו אמרו עליו על רבינו יצחק בר אברהם כי היה מברך על ההלל בלילי פסחים שתי ברכות לקרוא קודם הסעודה ולגמור על כוס רביעי והביא ראי' לדבריו מירושלמי פרק קמא דברכות דגרסי' התם כל הברכות פותחין בהם בברוך ואם היתה ברכה הסמוכה לחברתה אין פותחין התיב ר' ירמיה הרי גאולה פי' הרי גאולה הרי ברכת אשר גאלנו שאומרין בלילי פסחים הסמוכה לשל לפניה היא ברכת ההלל ומתרץ שנייא הוא דאמר ר' יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא פי' פעמים שאינה סמוכה כי היו רגילין לקרות הלל בבית הכנסת כשאין יודעין כולן לקרות כדתניא בתוספתא בני העיר שאין להן מי שיקרא את ההלל נכנסין בבית הכנסת וקורין פרק ראשון והולכין ואוכלין ושותין וחוזרין ובאין וגומרין עד סוף ואם אי אפשר להן כן גומרין את ההלל ותו פריך התם והא סופה פי למה פותח בברוך בבורא פרי הגפן אחר הגאולה אי נמי למה חוזר ומברך שנית לגמור את ההלל לאחר המזון כשבא להתחיל לא לנו הלא סמוכה היא לעל הגפן שבירך אחר היין ומתרץ שתים הנה אחת להבא ואחת לשעבר על מה ששתה וברכת הלל על הבא ועוד נראה לפרש והא סופה קאי איהללוך יש בה חתימה ואינה פותח בה בברוך ואינה סמוכה לחבירתה דקס"ד דמקשה שאינו מברך לאחר המזון כשמתחיל לא לנו ומתרץ שנים הנה כלומר מברך על ההלל ב' פעמים אחת לפני המזון ואחת לאחר המזון והויא ליה סמוכה לחברתה ותו פריך הרי נברך פי' למה פותח בברוך בברכת הזן הלא היא סמוכה לברוך שאכלנו ומתרץ שנייא הוא שאם היו שנים אין זימון ואינה סמוכה. ותו פריך הרי הזן את הכל פי' אם אכלו שלשה כאחת והוצרך אחד מהן לצאת יושב עד שאומר כל ברכת הזן ויוצא לרב ששת בפרק שלשה שאכלו שזו היא ברכת הזימון וכשגמר עיסקו חוזר וגומר ברכת המזון ומתחיל במקום שפסק דהיינו ברכת הארץ דכיון דזימנין אינה סמוכה היה ראוי לפתוח בה בברוך לעולם קשיא. ותו פריך התם פירכי אחריני

ומתרץ להו ואין צריך להאריך כאן מהא שמעינן מיהת שיטת הירושלמי שמברכין על ההלל בלילי פסחים. ואין לתמוה למה חלוק מקריאת היום בברכה של אחריו שאומר יהללוך ונשמת דאתחלתא דגאולה עדיפא וכתיב יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת כל מה שהמקום מוסיף להם לישראל טובה וכבוד גם הם מוסיפין לקלס לפניו בדברי שבח ותהלה הכל לפי הזמן ולא מיסתבר למימר שלפיכך אנו חייבים להודות להלל וכו' יהיה במקום ברכה צא ולמד מכל הברכות בין הכתובין במקרא בין אותן האמורין בדברי חכמים שלא נאמרו בלשון הזה אם נאמר עבד לפני אדונו אני חייב לברכך אם אינו מברך איך יצא ידי חובתו או אם יאמר אני חייב לעובדך אם אינו עושה היכן עבודתו פטומי מילי בעלמא נינהו עד כאן תשובת הרב.

ואחרי שקראו את ההלל עד חלמיש למעיינו מים מתחילין ואומרים בא"י אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים כו' לפי שצריך לחתום הגאולה כדאמרי' מתחיל בגנות ומסיים בשבח היא הגאולה כמו ששנינו וחותם בגאולה ר' טרפון מוסיף אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים כו' ר' עקיבה מוסיף כן ה' אלהינו יגיענו למועדים ולרגלים הבאים לקראתנו לשלום כו'. יש תמיהין והא קיימא לן דבניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל והיכי קאמר יגיענו למועדים ולרגלים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך כו' דמשמע שבועות וסוכות ומתפלל שתהא הגאולה בינתיים [והרי הוא כמו תפלת שוא] ונראה לי לפרש דהכי קאמר כשם שהגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרורים כן יגיענו [ה' אלהינו] למועדים [ולרגלים] הבאים לקראתינו [לשלום] מן המלכיות לקיים בהן המצות הראויות בזמנם ולא יעכבו עלינו כשם שאין מעכבין עלינו בזה ועוד יגיענו ויזכנו למועד הזה להיות שמחים בבנין עירך ובחידוש בית מקדשך. והנה המוכיח. ושם נאכל מן הפסחים ומן הזבחים וזה לא יתכן אלא בפסח. ואחי ר' בנימין פי' דהא דקאמר למועדים ולרגלים הבאים לקראתינו לשלום מראש השנה ויום הכיפורים וחג הסוכות קאמר ואתיא כר' אליעזר דאמר במס' ראש השנה בניסן נגאלו בתשרי עתידין ליגאל ומשום הכי קאמר למועדים ולרגלים. למועדים היינו ראש השנה ויום הכיפורים שבכלל אלה מועדי ה' הם. ולרגלים היינו חג הסוכות ושמיני עצרת שגם הוא רגל בפני עצמו הוא. וצריך להקדים ולומר ושם נאכל מן הזבחים תחילה ואחר כך מן הפסחים שהרי חגיגה נאכלת קודם הפסח:

כוס שניה

פסקה ב

ונודה לך שיר חדש. פי' לפי מה שדרשו באגדת חזית לפי כשיצאו [ישראל] ממצרים ירשו כנקיבה הזאת שנוטלת עישור נכסים כך ירשו ישראל שבע אומות שהן עישור שבעים אומות לפיכך אמרו שירה בלשון נקיבה אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת וכו' אבל לעתיד שיהו יורשין כזכר יאמרו שיר בלשון זכר. [שנאמר] מזמור שירו לה' שיר חדש. ואל תתמה על מה שאמר שיר חדש דמשמע לעתיד ואנו צריכין לחתום בגאולת מצרים דאמר רבא קריאת שמע והלילא [חותם] גאל ישראל פי' לשעבר דצלותא גואל ישראל על העתיד ואין כאן מעין חתימה סמוך לחתימה. אין זה תימה דשם גאולה אחת היא ומשמע להבא ומשמע נמי לשעבר וחותם בא"י גאל ישראל על שם גאולת מצרים לשעבר כמו שפירשנו:

פסקה ג

ומברך על הכוס בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. ואע"פ שנטלו ידיהן בטיבול ראשון לפני קריאת ההגדה חוזרין ונוטלין להם פעם שניה ומברכין על נטילת ידים כדאי' בפרק ערבי פסחים אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש נטל ידיו בטיבול ראשון צריך שיטול ידיו בטיבול שני. והטעם מפרש התם כיון דבעי למימר אגדתא והלילא מסח דעתיה לפי שהידים עסקניות הם ושמא בעוד שקראו ההגדה והלל נגעו ידיו בדבר המטמאין לכך צריך לחזור וליטול שהרי יש לו לאכול פת ואי אפשר לו לאכול בידים מסואבות. וכיון שתלה הטעם בהסח הדעת אם ברור לו ששימר ידיו היטב ולא נגע בכתבי הקודש או בשאר דברים המטמאין את הידים אינו צריך לחזור וליטול ידיו שהרי ידיו טהורות מנטילה ראשונה ואם נטל אין לו לברך שמא יהיה ברכה לבטלה. ומה שאמר צריך שיטול ידיו בטיבול שני לאו משום טיבול נקט לה שהרי יש לו לאכול המצה קודם הטיבול ואין אכילת פת בלא נטילת ידים אלא מתוך שהזכיר טיבול ראשון הזכיר טיבול שני לסימנא בעלמא:

מוציא מצה

פסקה ב

נוטל [הבקי] שתי מצות מאותם הנקראות שמורים שהן בקערה אחת שלימה ואחת פרוסה ובוצע [בפרוסה] דאמר מר הכל מודים בפסח שמניח שלימה בתוך הפרוסה ובוצע מאי טעמא לחם עוני כתיב מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה. רבינו שלמה זצ"ל פי' מניח שלימה בתוך הפרוסה על שם לחם משנה ובוצע על השלימה

המוציא לפי שברכת המוציא תדירה מברכין על השלימה וכן פי' רבינו גרשום זצ"ל וכן פי' רבינו שמואל זצ"ל. ובוצע ואינו אוכל עד שיבצע מן הפרוסה שתחתיה ומברך על אכילת מצה ואוכל משניהם יחד ונותן לכולם ואוכלין וצריכין להסב דאמר מר מצה צריכה הסיבה. ורבינו [חננאל] ורבינו ישעיה זצ"ל פירשו שמברכין המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלימה. ורב ר' זרחיה זצ"ל כתב בספר המאור שמברך על הפרוסה שתי ברכות המוציא ועל אכילת מצה וכן ייסד הפייט בקרובה המיוחדת לשבת הגדול של פסח ובוצע ומברך בפרוסה שתים המוציא לחם ומצה כהלכותיה. אלא מתוך שנהגו לתת בקערה שלש מצות של שמורים הרי הם רוצים לקיים מצוה בכל אחת ואחת באחת מברכינן המוציא ובאחת על אכילת מצה ובאחת כורכין מצה בחזרת לעשות זכר לפסח. ולאחר שאכלו מצה של המוציא ועל אכילת מצה כאחת בהסיבת שמאל נוטל הבקי החזרת שהוא עיקר המצוה של מרור כמו שפירשנו בתוך ההגדה ומברך עליה על אכילת מרור ומטבל בחרוסת ומשקעה שם יפה [יפה] משום קפא הוא ארס שיש לירק ויש מפרשים תולעת לפי שעכשיו בלילה שמא לא יראה אותו והחרוסת הוא הרפואה שלו שמונעתו להזיק. ואוכל ממנו לכל הפחות כזית ונותן לכולן ואוכלין ואין צריך להסב דאמר מר מרור אינו צריך הסיבה והטעם לפי שהמרור זכר לעבדות וההסיבה על שם החירות וכתב רבינו שלמה זצ"ל בהלכות פסח שסידר בדין היה לברך עכשיו בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור אלא [לכך] מברכין על הירקות קודם ההגדה כדי שיתמהו התינוקת על אכילת ירקות קודם הסעודה שהרי אין רגילין לאכול ירקות עד לאחר הסעודה ומתוך כך שואלין מה נשתנה ואי אפשר לברך על אכילת מרור קודם ההגדה לפי שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו תכף למצה תהא ברכת מרור. ור' בנימין אחי נר"ו כתב לפיכך אין מברכין בורא פרי האדמה באכילת מרור שהרי ברכת המוציא פוטרתן מיד דהוה אשאר ירקות הבאים בתוך הסעודה שאין טעונין ברכה לא לפניהן ולא לאחריהן ונהי שהפת פוטרתן מברכת הרשות כגון בורא פרי האדמה מברכת חובה דהיינו על אכילת מרור אין הפת פוטרת ולא כדברי ר' ישעיה זצ"ל שכתב לעיל גבי טיבול ראשון שירק פוטר טיבול שני מברכת בורא פרי האדמה וכן השיב הרב ר' אביגדור כהן צדק נר"ו בשם רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל שאין מברכין בורא פרי האדמה באכילת מרור דפת פוטרתו משום דהוי דברים הרגילין לבוא מחמת הסעודה והביאם בתוך הסעודה שאין טעונין ברכה לא לפניהן ולא לאחריהן ואע"פ שעכשיו הוא בא לשם מצוה בשביל זה לא יצטרך ברכה חדשה אלא על אכילת מרור בלבד ובאכילת פסח נמי לא היו מברכין ברכת שהכל מהאי טעמא דתניא בתוספתא שמברכין לאכול את הפסח

וברכת שהכל לא קתני אע"ג דאכילתו לשם מצוה ואוכלין אותו על השובע בלא פת וברכת בורא פרי האדמה דטיבול ראשון לא מהני לשני דהפסק גדול והסח הדעת יש ביניהן באגדתא והלילא ועקירת שלחן דבעל כרחן חשיבי הפסק מדברכינן בורא פרי הגפן על כוס שני כמו שכתבתי וכי תימא שאני ארבעה כוסות דתיקנו רבנן כל חד וחד מצוה באנפי נפשיה הוא ראשון לקידוש שני להגדה שני טיבולין הללו נמי תרי מילי נינהו ראשון להיכרא דתינוקת שני למצותו ולא יפטר זה את זה:

כורך

פסקה ב

לאחר שאכלו מרור כזית לכל הפחות כל אחד ואחד נוטל מצה השלישית של שמורים וחזרת וכורכן יחד ואוכלן כאחד בלי הסיבה שהרי יש בה מרור ועוד שהרי כבר אכלו המצה וצריך לכרוך כזית מצה עם כזית מרור לכל הפחות והטעם דתניא אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן משום שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו ואמר ר' יוחנן חלוקין עליו חביריו על הלל ואסיקנא השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן מברך לאכול מצה ואוכל ועל אכילת מרור ואוכל ולבסוף אכיל להו לתרווייהו בהדי הדדי בלא ברכה פי' לפי שכבר בירך על שניהם:

פסקה ג

זכר למקדש כהלל. פי' שהיו אוכלין בזמן הפסח שלשתן מכורכין כאחת פסח מצה ומרור ובזמן הזה שאין פסח נוהג היה כורך המצה והמרור יחד לעשות זכר למקדש ואוכלין כאחת ואין צריך לטבל המרור בחרוסת כשאוכלין עם המצה לפי שהפת נמי מעביר את הארס וכן מפורש בתשובות:

צפון

פסקה ב

ואוכלין ושותין לשובע נפשם ולאחר שאכלו ושתו כל צרכן נוטלין חצי המצה הנקראת אפיקומן שהיא נאכלת במקום פסח זכר למצה הנאכלת עם הפסח דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו ואוכלין אותה בהסיבה שהרי היא במקום פסח והפסח [הוא] לשם חירות ואוכלין ממנה כזית כל אחד ואחד לכל הפחות. ואינה טעונה ברכה אע"פ שהוא מצה של חובה שהרי כבר בירכו עליה בתחלה ועוד לאחר שמילא כריסו ממנה יחזור ויברך אתמהה:

ולאחר שאכלו מצת אפיקומן אינו רשאין לאכול ד"א כל הלילה כדי שלא יפיג טעם מצה מפיו. דאמר מר כשם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כך אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. ופתרון אפיקומן מפורש למעלה בשאילת החכם. וכתב אחי ר' בנימין נר"ו יש לתמוה מה טעם עושין מצה אפיקומן ואין עושין מרור אפיקומן והלא שניהם כתובים בפסוק אחד כדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו. ויש לומר הואיל ואמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור מדרבנן ותניא כוותיה שמע מינה דהלכתא כוותיה הלכך עבדינן ליה למצה אפיקומן זכר לפסח שהיא מדאורייתא ולא עבדינן ליה למרור אפיקומן זכר לפסח שהרי מרור אפי' עיקר אכילתו שאנו אוכלין אותו עתה אינו אלא זכר למה שהיינו אוכלין אותו בזמן הפסח מדאורייתא ועתה אוכלין אותו מדרבנן וכיון שהוא זכר לעצמו אינו עושה זכר לאחרים. כתב רבינו שלמה זצ"ל בהלכות פסח שסידר. פעם אחת שכח רבי ולא אכל מצת אפיקומן אחר סעודתו קודם ברכת המזון ואחר כך נזכר ולא רצה לחזור ולאכול ממנה לפי שהיה צריך לברך אחריה ולשתות מכוס של ברכה ואי אפשר לשתות בין כוס של ברכת המזון לכוס של הלל דאמרו רבנן בין הכוסות האלו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה. (ואם) [ולא] רצה לברך עליה בהמ"ז בלא יין לפי שתיקנו עליה כוס שלישי ונראה שהיא צריכה כוס ואפילו לאחר כוס רביעי של הלל לא רצה לאכול אותה ולברך ברכת המזון מפני שהם לא התקינו אלא ד' כוסות בלבד וכוס ה' לא התקינו והחזיק טעם בדבר זה שאין צריך לחזור ולאכול מצה לפי שסתם רוב המצות שלנו כולן עשויות כתיקון חכמים ויש בהם שימור לשם מצה והמצה שאוכל בגמר סעודתו עולה לו לשם מצה של מצות הואיל ונעשית בהם שימור לשם מצה:

ולאחר שאכלו מצת אפיקומן אם אכלו בתוך סעודתן דבר מזוהם או מלח נוטלין ידיהן ואין מברכין על נטילת ידים דמים אחרונים אינן טעונין ברכה ואם לא אכלו מלח ולא דבר מזוהם אינם צריכין נטילת ידים:

מוזגים כוס שלישי ומברכים בְּרכַת המזון.

מוזגין כוס שלישי ומברכין עליו ברכת המזון ומזכיר יעלה ויבוא בבונה ירושלים ובשבת אומר נחמינו ואם טעה ולא הזכיר מעין המאורע חוזר ואם נזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב אומר בא"י אמ"ה אשר נתן מועדים לשמחה לעמו ישראל לאות ולברית בא"י מקדש ישראל והזמנים ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. מוזגין כוס רביעי וגומרין את ההלל בנעימה והודאה כמו ששנינו רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר ואמרי' עלה בגמרא מאי ברכת השיר רב אמר יהללוך ור' יוחנן אמר נשמת נשמת כל חי ונהיגין למיעבד כתרווייהו וחותמין יהללוך ואח"כ אומר נשמת כל חי וחותמין

מלך מהולל בתשבחות. וכשאומרים כוס ישועות אשא מגביה את הכוס בימינו ומוליך ומביא [על השלחן] בשמחת לבב ואח"כ אומר הללויה הללו את שם ה' כו'. ואומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו דתניא [כוס] חמישי אומרים עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וכיון דשרי וטרי אמוראי לפירושי איזה הלל הגדול שמע מינה שצריך לאמרו ותו אמרי' למה אומרים הלל הגדול א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברום עולמים ומחלק מזונות לכל בריה אמר ר' יהושע בן לוי [הני] עשרים וששה כי לעולם [חסדו] כנגד מי כנגד עשרים וששה דורות שלא היתה בהן תורה וזן אותם הקב"ה בעבור חסדו. ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. ונהיגין לומר רהיטין ופיוטין המסודרין בדברי שבח והודאה וכן ראוי לרבות בהלל ובהודאה לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו על ישראל:

ובין ארבעה כוסות הללו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה. ומפורש בירושלמי למה בשביל שלא ישתכר פי' שמא ישתכר ונמצא מתבטל מכוס רביעי ומלגמור את ההלל ומקשה והלא משוכר הוא מה בין יין שבתוך המזון ליין שלאחר המזון ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר יין של אחר המזון משכר וכתב רבינו ישעיה זצ"ל ואם כן בין ראשון לשני שאינו בתוך הסעודה למה מותר לשתות ויש לומר כיון שלא אכל עדיין ודעתו לאכול אינו יכול לשתות כל כך שישתכר ועל כן מותר:

ושנו חכמים ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי רביעית אחד האנשים ואחד הנשים ואחד התינוקות. אמר רב יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין אלא מחלקין להן קליות ואגוזים כדי שישאלו. שתאן חי ידי יין יצא ידי חירות לא יצא ומסתבר דיין שלנו ידי חירות נמי יצא שהרי אינו כל כך חזק דלירדי על חד תלת מיא כיין שלהם א"כ הוי כמזוג. שתאן בבת אחת אמר רבא ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא. כתבו הגאונים זצ"ל אם הוא בספינה או במקום שאין בו יין ויש שם צמוקים ישרה ענבים או צמוקין במים ודיו ודוקא צימוקים דאית בהו קיוהא אבל לית בהו קיוהא לא. וארבעה כוסות הללו אין בהם משום זוגות דאמר רב נחמן בר יצחק ליל שמורים כתיב לילה המשומר ובא מן המזיקין. רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה. רבינא אמר כל חד וחד מצוה באנפי נפשיה היא וארבעה כוסות הללו מברכין על [כל] כוס וכוס בורא פרי הגפן דכל חד וחד מצוה באנפי נפשיה היא. וכן מצאתי בפסקי של הגאונים זצ"ל אך בעל הדברות כתב שאין מברכין בורא פרי הגפן אלא בכוס של קידוש ובכוס של ברכת המזון והדין סברא לרב כהן צדק ורב יוסף בר רב עמרם [גאון] זצ"ל קמאי דקמאי. אבל על הגפן לא מברכינן אלא בכוס אחרון וכן אמר רב האי גאון זצ"ל

דלא מברכינן על הגפן אלא בכוס אחרון וכ"כ ר' בנימן אחי נר"ו דלא מברכינן אלא בכוס אחרון דברכת המזון פוטרת יין שלפני הסעודה ושבתוך הסעודה מברכה של אחריהן וכוס רביעי פוטר כוס של ברכת המזון מברכה שלאחריו אבל לענין ברכה שלפניהן על כולן מברכין בורא פרי הגפן שכיון שכל אחד ואחד טעון שירה בפני עצמו ואין ראוי לומר שירה בלא ברכה כדכתיב ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל תהלה [ותהלה] תן לו ברכה. ורבינו יצחק פאסי זצ"ל כתב איכא מאן דאמר לא מברכינן על הגפן אלא לבסוף ואיכא מאן דאמר דמברכינן בתר תרי כסי דמיקמי סעודה ובתר תרי כסי דבתר סעודה והדין טעמא בתרא טעמא דמסתבר הוא שפיר דמי למיעבד הכי אבל לברך בורא פרי הגפן מברכינן על כל כוס וכוס. ורבינו שלמה זצ"ל כתב בהלכות הפסח שסידר שצריך לברך על הגפן על כל כוס וכוס מאי טעמא כל חד וחד מצוה באנפיה נפשיה הוא וכן כתב גם רבינו ישעיה זצ"ל שמברכין על הגפן על כל כוס וכוס וכן נראה בעיני דכיון דכל חד וחד מצוה באנפיה נפשיה הוא הילכך כל חד וחד טעון בורא פרי הגפן וכיון דכל אחד ואחד טעון בורא פרי הגפן לפניו טעון על הגפן לאחריו [ומה שאמרנו שכל אחד טעון על הגפן לאחריו] דוקא כוס ראשון של קידוש ושני כוסות האחרונים אבל כוס שני של הגדה שאחריו בוצע להמוציא ואוכל ושותה בתוך סעודתו אין מברכין אחריו על הגפן שאם כן היה צריך לחזור ולברך על היין שבתוך הסעודה. ודבר זה אינו מידי דהוה אכוס קידוש של שבתות ושאר ימים טובים שכוס קידוש פוטר את היין שבתוך הסעודה מברכה שלפניו. ומיהו [לפי] דברי רבינו שלמה זצ"ל ויתר המפרשים דסברי דאין ברכת המזון פוטרת את היין שבתוך הסעודה מברכת על הגפן דאם ברכה אחת מעין שלש פוטרת את היין שבתוך הסעודה שלש ברכות עצמן לא כל שכן א"כ כולן טעונין על הגפן חוץ מכוס שני של הגדה וכבר כתבתי טעמן וראיותיהן וסברתינו בזה בערוגת סדר הברכות הלכה קמ"ח:

והרוצה לקדש בפסח ולעשות כל הסדר בבית חבירו שאינו בקי [הרי] הוא רשאי בכך [לפי] שכך אמרו חכמים כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא ואיבעיא לן ברכת הלחם של מצה וברכת היין של קידוש היום אע"פ שיצא מוציא וכשם שמוציאו בברכת הלחם של מצה כך מוציאו בברכת מרור דחד טעמא הוא. מיהו כל הירקות של טיבול ראשון יש להסתפק שאינן אלא מפני התינוקות שישאלו או שמא כיון דרבנן תקנוהו כן כזה מוציאין דכל דתקינו רבנן כעין דאורייתא תקין וה"ה דבקריאת ההגדה וההלל יכול להוציאן בקריאתו ויוצאין ידי חובתן כמו ששנינו בפרק לולב הגזול מי שהיה עבד [או] אשה או קטן מקרא

אותו עונה אחריהן מה שהן אומרין ותהא מאירה לו ואם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה:

וכשם שבקריאת ההגדה וההלל מוציאו ידי חובתו כך מוציאו בברכת היין שעמהן שכיון שהן טעונין כוס דינן אחד אבל בבהמ"ז [אינו מוציאו ידי חובתו ומפרש טעמא בירושלמי שנייא ברכת המזון] דכתיב ואכלת ושבעת וברכת מי שאכל הוא יברך הלכך אם למידין כולן ברכת המזון יכול לקדש ולעשות כל הסדר בכמה בתים:

כיצד הולך ומקדש בבית ראובן ועושה לשם של הסדר שלפני הסעודה והן יושבין וגומרין סעודתן והוא הולך ומקדש בבית שמעון ועושה לשם כל הסדר שלפני הסעודה כמשפט הראשון והן יושבין וגומרין סעודתן והוא הולך ומקדש בבית לוי ועושה לשם כל הסדר כמשפט הראשון וכן הולך ועושה כל הסדר בכל הבתים שירצה וחוזר בבית ראובן ומברך ראובן לעצמו ברכת המזון והבקי גומר לפניו את ההלל ומברך על כוס רביעי. והולך לו בבית שמעון ומברך שמעון בעצמו ברכת המזון והבקי גומר לפניו את ההלל כמשפט הראשון וכן הולך ועושה כל הסדר בכל הבתים הראשונים והוא אינו טועם בבית אחד מהם לא בתחלה ולא בסוף אלא טועם בביתו ועושה כל הסדר בביתו או בתחילה או בסוף שהרי אינו רשאי לטעום אחר מצת אפיקומן ואין לו להוסיף על ד' כוסות וכן נמצא בדברי הגאונים ז"ל ובהלכות גדולות:

ושני לילות הראשונים של פסח דינם שוה בכל סדר חובת ההגדה וארבעה כוסות. ועל זה נשאלה שאילה לפני הגאונים זצ"ל אמור רבנן בלילי פסחים בתר ברכת מזונא אסור ליה למישתי מידי אלא מיא בלילי תנינא דפסחא בתר דקדיש ואכיל ושתי ומברך ברכת המזון וגמר הלילא מהו למשתי חמרא ומיכל כל מאי דבעי מי אמרינן חיובא דפסח חד ליליא הוא והא גמרינן כל מילי דפסחא בליליא קמא בליליא תנינא פסק ליה כל חיובא דפסחא הילכך שרי או דילמא עבדינן כליליא קמא מה ליליא קמא אסור אף ליליא תנינא [אסור] והשיבו כך ראינו שמהדרין מן המהדרין נוהגין לילי שני כראשון ואין אוכלין אחר ברכת המזון כלל ואין שותין אלא כוס שאמר עליו את ההלל מאי טעמא חיישינן לספיקא דאמרינן ספק חמשה עשר ספק ששה עשר הוא ואנן כל בני הישיבה והמהדרין שבישראל נוהגין ליל שני כליל ראשון לכל דבריו זכר לפסח. אבל מי שרוצה לאכול ולשתות בליל שני אחר ברכת המזון ואחר יהללוך אוכל ושותה ואין עליו כלום. אבל נמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם לא יוציא אדם עצמו מן הכלל. ונראה בעיני הדעת שאין להקל בדבר לשנות בין לילה ראשון לליל שני שלאחר שעשינוהו קודש איך נעשהו כחול ובין לילה ראשון ובין ליל שני שניהם

אסור לטעום כלום בהם לאחר כוס רביעי. ובעל הדברות ז"ל כתב דאין שנוי בין מים ליין שכשם שמותר לשתות מים כל הלילה כן מותר לשתות יין כל הלילה ומה שאמרנו שאין מפטירין אחר מצה אפיקומן במיני מאכל קאמר ולא במיני משתה:

הנה ביארנו בדרך ארוכה וקצרה למטיבי לכת סדר חובת ליל שמורים. באכילת מצה ומרורים. וארבעה כוסות הנבחרים. להסיבת בני חורים. ומצות ההגדה לנערים. לרשע וחכם מדרים. ותם ופתי להערים. בקריאת הלל ושירים. וללמדם ספר ולשון כשרים.